

Received 26.05.2025	Research Article	JOTS
Accepted 25.06.2025		9/2
Published 18.08.2025		2025: 319-391

E 41: Kısaltmalı Yenisey Yazıtı Hemçik-Çırgaki'nın Okuma ve Anlamlandırma Farklılıklarına Göre Söz Varlığı Denemesi*

E 41: A vocabulary analysis of the abbreviated Yenisei inscription Hämčik-Čırgaki according to differences in reading and interpretation

İsmail MANTIOĞLU**

(Ankara/Türkiye)

E-mail: ismailmantioglu@gmail.com

Yenisei inscriptions are large and small inscriptions written in Turkic runic letters on various materials such as obelisks, tombstones, mirrors and metals along the Yenisei River passing through the autonomous regions of Tuva and Khakassia in the Russian Federation, with a total number of around 300 today. The fact that these inscriptions contain different words from the kaganate inscriptions with Turkic runic letters and their dialectological richness have caused differences in the reading and interpretation of the researchers. In this study, reading and interpretation studies on the Hämčik-Čırgaki inscription, known by the abbreviation E 41 among the Yenisei inscriptions, are compared and its vocabulary is brought together.

Key Words: Old Turkic, Yenisei inscriptions, Hämčik-Čırgaki, E 41, comparative vocabulary.

* Bu makale, 21 Aralık 2023'te Başkent Üniversitesinde IV. Genç Türkologlar Semineri'nde sunulan bildirinin gözden geçirilip genişletilen versiyonudur.

** ORCID ID: 0009-0001-8339-6877.

1. Giriş

Yenisey yazıtları, Tuva ve Hakasya'dan geçen Yenisey Nehri boyunca dikili taş, mezar taşı, ayna, metal gibi malzemelere Türk runik harfleriyle yazılmış ve 300 civarında parçadan oluşan irili ufaklı yazıtlardır.

Milescu'nun 1675'te ve S. U. Remezov'un 1697'deki tasvirleri, Yenisey yazıtlarıyla ilgili yapılan ilk çalışmalardır. Poltova Savaşı'nda Ruslara esir düştükten sonra bitkibilimci D. G. Messerschmidt'in yardımcısı olarak Güney Sibirya bölgesindeki araştırmalara katılan P. T. von Strahlenberg'in 1730'da ülkesine dönünce Stockholm'de yayımladığı *Das nord und ostliche theil von Europa und Asia* adıyla tanınan eseri ise bilim dünyasında yazıtlara olan ilgiyi artıran çalışmadır. Yazıtlarla ilgili derli toplu ilk yayını W. Radloff 1895'te yapmıştır. H. N. Orkun'un 1938-1940 yıllarındaki çalışması, Türkiye Türkoloji'sindeki ilk ve o zamana kadarki en kapsamlı yayındır. Malov 1952'de Radloff'un yayınındaki ilk yazıt Uyuk-Tarlak'a E-1 harf ve numarasıyla kısaltma vererek o güne kadar keşfedilmiş 51 yazıtı adlandırmıştır. Devam edilen keşiflerle *Drevnetyurkskiy slovar*"da (1969) 85, D. D. Vasilyev'in *Korpus* kısa adıyla bilinen çalışması *Korpus Tyurkskih runičeskih pamyatnikov basseyna Yeniseya* 'da (1983) 145 yazıtın envanter bilgileri bir araya getirilmiştir. O. N. Tuna, T. Tekin, O. F. Sertkaya, H. Şirin, M. Erdal, İ. A. Batmanov, İ. L. Kızlasov, L. R. Kızlasov, İ. V. Kormuşin, N. Bazılhan, E. Recebli, N. Useev; Yenisey yazıtları üzerine makale, kitap, bildiri düzeyinde yayınları olan başlıca araştırmacılarıdır (Aydın 2019: 21-34).

Bu çalışmada incelenen E-41 kısaltmasıyla bilinen Hemçik-Çırgakı Yazıtı; 1889'da O. Heikel tarafından Hemçik Irmağı'nın Çırgakı kolu yakınlarında bir kurganda bulunmuş, ilk olarak 1892'de O. Donner tarafından yayımlanmış, 1901'de A. V. Adriyanov tarafından Minusinsk Müzesi'ne taşınmıştır ve halen orada 34 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. 1930'da yazıtın kopyasını edinen Malov, ilk neşri 1936'da yapmıştır (Aydın 2019: 134-135).

Yazıtı inceleyen araştırmacılarca adlandırılma, satırlarda tespit edilen sözcükler, yazıtın satır sayısı, satırların sıralaması gibi birçok konu okuma farklılıklarından kaynaklı değişiklik göstermektedir. Diğer satırlara göre bulunduğu satırın yaklaşık yarısı kadar harf içeren bir satırın müstakil bir satır mı yoksa bir satırın devamı mı olduğu konusunda ihtilaflar bulunduğu için yazıtın toplam satır sayısı, bazı araştırmacılara göre 10 bazılarına göre ise 11 olarak tespit

edilmiştir. Yazıtın başlıca çalışmalardaki adlandırma ve kısaltması ise şöyledir: Kemtshik Dshirgak (Donner 1892: 66), Kemçik Cırgak K. C. (Orkun 1940: 79-85), Kemçik Djirgak 41 (Malov 1952: 73-75), Hemçik Çırgakı E 41 (Vasilyev 1983: 29), Hemçik-Çırgakı E 41 (Tekin 1999: 5-15), Kemçik Çırgak E-41 (Bazılhan 2005: 188-189), Kemçik-Çırgak E-41 (Sertkaya 2005: 217-227), Kemçik Cırgak 41 (Recebli 2009: 122-127), Hemçik-Çırgak E-41 (Kormuşın 2016: 131-134), Kemçik-Çırgak (Tuna 2008: 111-128), Hemçik-Çırgakı E 41 (Aydın 2019: 134-141), Hemçik Çırgaakı E 41 (Useev 2019: 373-376).

Yazıt hakkında bahsedilen ihtilaflı hususlar olmakla birlikte içerik bilgisi ve özellikleri şöyledir:

- ✓ İki parça taştan oluşmaktadır; toplamda 10 tam, 1 yarım satırdır.
- ✓ Satırlarda Türk runik harfli metinlerin genelinden ve Yenisey bölgesindeki diğer taşlardan farklı imla özellikleri ile birlikte imla hataları bulunmaktadır.
- ✓ Bazı sözcüklerde diyalekt özellikleri dikkat çekmektedir: k > g, t > d ötümlüleşmesi, Türkçede tek örnek kabul edilebilecek sözcükler barındırması
- ✓ Erdemli bir kahramanın ölümünden sonra, onun adına sevenleri tarafından dikilmiştir.
- ✓ Yazıtın dikildiği kişinin ağzından sevdiği kişilerden, arkadaşlarından, akrabalarından, yurdundan, atlarından vs. ayrılışının üzüntüsü anlatılmaktadır.
- ✓ Yazıtta adına dikilen kişinin er[lik] adı “Yola/Yula” ve ölüm yaşı “68” bilgisi bulunmaktadır.
- ✓ Yazıtın dikildiği bölgenin adı Hemçik ‘Yenisey’in bir kolu’, ötümlü biçimde *Gemçig* olarak geçmektedir.
- ✓ Damga bulunmaktadır ancak damganın hangi boya ait olduğu bilinmemektedir. Ayrıca kahramanın ardına aldı[ğını] söylediği “Akabay/Kabay” boy adı geçmektedir.

2. Amaç ve Yöntem

Yenisey yazıtlarının büyük bölümünün halkın elinden çıkmış olmaları, diyalektolojik farklılıklar göstermesi ve mevcut metin görüntüleri arasında

araştırmacıların estampajlar üzerinde rötuş yapmalarından ötürü yapılan yayınlarda okuma-anlamlandırma farklılıkları bulunmaktadır. E. Aydın'ın ifadesiyle “Her araştırmacı kendi gözlemiyle teşhis ettiği harfi işaretlediğinde ortaya çok farklı metinler çıkabilmektedir.” (2011: 94). Bu sebeple tek bir araştırmacının okuma-anlamlandırmasından yola çıkılarak hazırlanan söz varlığı çalışmaları eksik olacaktır. Okuma ve anlamlandırma farklılıklarının karşılaştırılarak tek bir kaynakta toplanması sonraki araştırmacılar için de kolaylık sağlayacaktır.

E-41 kısaltmalı yazıt; diğer Yenisey bölgesi yazıtlarından işaretlerin çizimi, imlası, fonetiği ve gramer özellikleri bakımından da çeşitli farklılıklar göstermektedir. Yazıttaki yazımla ilgili bazı kural dışı yazımların yanlış yazım mı yoksa yazıtın yazıcısının diyalektine bağlı bir özellik mi olduğu da tartışmalıdır. Örneğin ön ünlülü k ile yazılması gereken bazı sözcükler ön ünlülü g ile yazılmıştır. Tekin, yazıttaki *dakı* sözcüğünü açıklarken “Bu sözcük takı yerine yanlış yazım olabileceği gibi bir diyalekt söylenişi de olabilir. Yazıcının diyalektinde ön ünlülü k ile art ünlülü k ünsüzleri ötümlüleşme eğilimi göstermektedir. Nitekim yazıtın son satırında *kaşga* yerine *gaşga*, 7. satırında da *kéyik* yerine *géyik* yazılmıştır.” diyerek konuya dikkat çekmiştir (1999: 10). Öte yandan yazıtta tespit edilen standart dışı bir damga sebebiyle yazıtın paleografik açıdan geç döneme ait olduğunu düşünen Kormuşin'den (2017: 25) hareketle Tüngüç (2024), E-41 kısaltmalı Yenisey Yazıtı ve Or. 8212 (180) numaralı Eski Uygurca mektup örneğini karşılaştırarak Eski Uygurca hukuk belgeleri ile Yenisey yazıtları arasındaki üslup farkını incelemiştir.

Birincil olarak Türk runik harfli metinlerin karşılaştırmalı söz varlığı çalışmalarına destek sunması amaçlanan bu çalışmada yazıtın baştan sona okunduğu dokuz, yazıtla ilgili müstakil satırların okunduğu iki yayının söz varlığı karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Sözcüklerin altında araştırmacıların verdiği anlamlar gösterilmiş ve ilgili sözcüğün tanıklandığı satır bilgisi ile aldıkları ekler için dizin oluşturulmuştur. Devamında varsa TRHM'de ve EU'da tespit edilen tanıkları da verilmiştir. TRHM için tam bir sözlük çalışması bulunmadığından en kapsamlı söz varlığı çalışması Şirin (2016) temel kaynak olarak taranmıştır. Onun dışında Orhon ve Uygur yazıtları için Aydın (2017 ve 2018), Tanrı Dağı yazıtları için Alimov (2013), Dağlık Altay yazıtları için Mozioğlu (2015), kâğıda yazılı Türk runik metinler için Yıldırım (2017), E-41 dışındaki diğer Yenisey yazıtlarında geçen

tanığının tespitinde Aydın (2019) taranmıştır. EU için ise tam ve güncel olarak Wilkens (2021) temel alınmıştır. Naşirlerin transkripsiyon tercihleri, aynı madde başı altında ayrı ayrı alt başlıklarda gösterilmiştir. Derlemdeki söz varlığı, TRHM’de ve EU’da tespit edilen tanıklara göre analiz edilerek değerlendirilmiştir. Böylece Aydın’ın ifadesiyle (2012: 167) “hâlâ aydınlanmayı bekleyen Yenisey yazıtlarının tarihlendirilmesi konusu”na destek vermek de ikincil olarak amaçlanmıştır.

3. Karşılaştırmalı Söz Varlığı

Derlemden ulaşılan söz varlığından 156 madde başı tespit edilmiştir.

3.1. ab/aw

ab ‘av, avcılık, avlanma, süreklilik, yaban hayvanı vurma işi’

Bat: a.+da (41/7) / K: a.+da (41/7), a.+ga (41/4) / M: a.+da (41/7) / O: a.+da (41/7), a.+ga (41/4) / R: a.+da (41/7) / T: a.+da (41/7), a.+ga (41/4) / U: a.+da (41/7), a.+ga (41/4)

aw ‘avlanma, yaban hayvanı vurma işi’

A: a.+da (41/7), a.+ga (41/4)

TRHM’de ab/aw/av ‘av’ (Şirin 2016: 719; Aydın 2017: 143; Yıldırım 2017: 313), EU’da ab/av ‘av; avlanma ağı’ (Wilkens 2021: 1, 82)

3.2. aça/ıça

aça

I. ‘akraba’

Bat: a. (41/7), a.+larım (41/7) / M: a. (41/7), a.+larım (41/7)

II. ‘çok, müstesna, ayrıcalıklı’

Baz: a. (41/8x2)

ıça ‘akrabalık ifade eden bir söz’

O: ı.+larım (41/7) / R: ı. (41/7), ı.+larım (41/7) / T: ı. (41/7), ı.+larım (41/7)

TRHM’de tespit edilmemiştir, EU’da aça ‘ayrıntılı, geniş kapsamlı, detaylı’ (Wilkens 2021: 3)

3.3. adak

‘ayak; mec. bir işin, durumun vs. sonu(nda)’

S: a.+1 (41/6) / U: a.+1 (41/6)

TRHM’de adak ‘ayak’ (Şirin 2016: 719), EU’da adak ‘ayak (insan, hayvan, eşya), bacak, pati, toynak; bitiş, son, akarsuyun döküldüğü yer, bitiş noktası; aşağı mevki; sap; alçak; (bir kişinin) önünde’ (Wilkens 2021: 6)

3.4. adakı

I. ‘canım babam anlamında sevgi ifadesi’

Bat: a. (41/6) / M: a. (41/6) / O: a. (41/6) / R¹ : a. (41/6)

II. ‘ün, şöhret’

N: a. (41/6)

TRHM’de ata ‘baba’ (Alimov 2013: 183), EU’da ata ‘baba, kayınbaba, kaynata’ (Wilkens 2021: 80)

3.5. ag

I. ‘pantolon arası, iki ayağın altı’

K: a.+imga (41/9)

II. ‘ağ’

T: a.+imga (41/9)

TRHM’de tespit edilmemiştir, EU’da ag ‘iki bacağın arasında kalan boşluk, edep yeri ...’ (Wilkens 2021: 16)

3.6. aga

‘erkek kardeş, ağabey’

Baz: a.+mga (41/10)

TRHM’de aga ‘toplumda saygı gören kadın ve erkeklere verilen unvan’ (Şirin 2016: 719), EU’da aga/aka ‘büyük erkek kardeş, ağabey’ (Wilkens 2021: 23)

¹ Tercüme kısmında ‘babam’ diye çevrilmiştir ama ‘adakı’ kitabın dizin bölümünde yer almamaktadır. Dizinin adak ‘ayak’ maddesinde ise 41 numaralı Yenisey yazıtında geçtiği ibaresi bulunmaktadır.

3.7. agı

I. ‘ipekli kumaş’

A: a. (41/5) / Baz: a. (41/5) / T: a. (41/5) / U: a. (41/5)

II. ‘hazine’

Bat: a. (41/5), a.+mga (41/9) / M: a. (41/5), a.+mga (41/9)

III. ‘hazine, define, Çin’den gelen ipekli kumaş’

O: a. (41/5), a.+mga (41/9)

IV. ‘hediye, bahşiş, hazine; mec. devlet?’

R: a. (41/5), a.+mga (41/9)

V. ‘sefer, savaş’

U: a.+mga (41/9)

TRHM’de agı ‘ipekli kumaş’ (Şirin 2016: 719), EU’da agı ‘mal mülk, mal, servet, hazine; kumaş, değerli kumaş, ipek’ (Wilkens 2021: 17)

3.8. agıl

‘ağıl’

A: a.+mga (41/9)

TRHM’de agıl ‘ağıl’ (Şirin 2016: 719), EU’da agıl ‘etrafı çitle çevrili otlak, ağıl; sur’ (Wilkens 2021: 17)

3.9. agış

I. ‘yükselme, mec. terfi’

Bat: a.+ga (41/11)

II. ‘yükselme, dağa vb. bir yere tırmanma’

M: a.+ga (41/11) / R: a.+ga (41/11)

III. ‘yükselme; mec. yüce’

O: a.+ga (41/11)

TRHM’de ve EU’da tespit edilmemiştir; TRHM’de ag- ‘yükselmek, yukarı çıkmak’ (Yıldırım 2017: 309), EU’da ag- ‘yukarı çıkmak, yükselmek, yukarıya

gitmek; (tüyler) diken diken olmak, ürpermek; kurtulmak; (varlık şeklini) değiştirmek, göç etmek; (güneş) doğmak; suçu tekrarlamak, tövbesini bozmak; (bir şeyden) yüz çevirmek, (bir şeyden) uzaklaşmak, bırakmak' (Wilkens 2021: 16)

3.10. agşaga

'yeni, taze, yaş'

Baz: a. (41/6)

TRHM'de ve EU'da tespit edilmemiştir.

3.11. ak

'ak, beyaz'

O: a. (41/4) / R: a. (41/7, 41/8) / T: a. (41/4) / U: a. (41/4)

TRHM'de ak 'ak, beyaz; kır at' (Şirin 2016: 719), EU'da ak 'beyaz, açık; uygun, iyi' (Wilkens 2021: 22-23)

3.12. Akbay/Kabay/kabay

Akbay 'Akbay boyu, özel isim'

A: A. (41/10)

Kabay 'Kabay boyu, özel isim'

O: K. (41/10) / T: K. (41/10) / U: K. (41/10)

kabay

I. 'beşik'

Bat: k. (41/10) / M: k. (41/10)

II. 'yaban domuzu'

Baz: k. (41/11)

III. 'sıradan kadın'

K: k. (41/10)

TRHM'de ve EU'da tespit edilmemiştir.

3.13. akuz

‘ne yazık anlamında bir ünlem’

U: a. (41/3)

TRHM’de ve EU’da tespit edilmemiştir.

3.14. al-

‘almak, maiyetine katmak’

O: a.-tım (41/10)

TRHM’de al- ‘almak; (bodun, il, törü sözleriyle veya bodun adlarıyla) ele geçirmek, fethetmek, zaptetmek; ganimet almak, ele geçirmek, tutsak etmek; kız almak, evlendirmek; (sab sözüyle) bilgi almak, mesaj almak’ (Şirin 2016: 719), EU’da al- ‘almak, üzerine almak; kabul etmek, bulmak, elde etmek, kazanmak, tutmak, yakalamak, kapmak, sahiplenmek; satın almak; ödünç almak, kullanmak için almak; faiziyle almak, kiralamak; gelip almak, alıp getirmek, alıp götürmek; çalmak, gasp etmek; yakalamak, alıp götürmek, kaçırmak, tutuklamak; evlenmek (= eş olarak almak); toplamak, biriktirmek; fethetmek; (birinin ricasını, dileğini) dinleyip yerine getirmek; uymak, inanmak, kabul etmek; üstlenmek; anlamak, kavramak, idrak etmek; (iz) bulmak; araştırmak; (yardımcı fiil) kendisi için (yapmak)’ (Wilkens 2021: 27)

3.15. altı yüz

‘altı yüz sayısı (600)’

A: a. (41/4) / Bat: a. (41/4) / Baz: a. (41/4) / K: a. (41/4) / M: a. (41/4) / O: a. (41/4) / R: a. (41/4) / T: a. (41/4) / U: a. (41/4)

TRHM’de altı yüz ‘altı yüz’ (Şirin 2016: 720), EU’da altı yüz ‘altı yüz’ (Wilkens 2021: 38)

3.16. altmış

‘altmış sayısı (60)’

A: a. (41/9) / Bat: a. (41/9) / Baz: a. (41/10) / K: a. (41/9) / M: a. (41/9) / O: a. (41/9) / R: a. (41/9) / T: a. (41/9) / U: a. (41/9)

TRHM’de altmış ‘altmış’ (Şirin 2016: 720), EU’da altmış ‘altmış’ (Wilkens 2021: 39)

3.17. altın/altun

altın ‘altın’

Baz: a.+ım (41/5)

altun ‘altın’

A: a.+um (41/5) / Bat: a.+ım (41/5) / K: a.+ım (41/5) / M: a.+ım (41/5) / N: a.+um (41/5) / O: a.+ım (41/5) / T: a.+um (41/5) / U: a.+um (41/5)

TRHM’de altun ‘altın; altın para; altından yapılmış (araç gereç, eşya)’ (Şirin 2016: 720), EU’da altun ‘altın, altından, altından olan, altın renkli, altın ...; imparatora ait; altın para; metal; metal çan’ (Wilkens 2021: 40-41)

3.18. amga

‘tahsildar, hazineci’

O: a. (41/10)

TRHM’de amga/amgı ‘dağ keçisi’ (Şirin 2016: 720), EU’da amga ‘bir unvan’ (Wilkens 2021: 42)

3.19. ana

‘anne, valide’

Bat: a. (41/6) / M: a. (41/6) / O: a. (41/6) / R: a. (41/6) / T: a. (41/6)

TRHM’de ana ‘anne’ (Şirin 2016: 720), EU’da ana ‘anne, kaynana’ (Wilkens 2021: 46)

3.20. ana ege

I. ‘küçük kız kardeş’

N: a. +m (41/6)

II. ‘süt anne’

S: a. +m (41/6) / U: a. +m (41/6)

TRHM’de ve EU’da tespit edilmemiştir; ana için bk. 3.19, ege için bk. 3.59

3.21. Ana Gemçig/Ana Gimçig

Ana Gemçig ‘Kemçik Irmağı, Yenisey Nehri’nin bir kolu’

A: A. +te (41/6)

Ana Gemçig ‘Baş Hemçik Irmağı’

K: A. +te (41/6)

TRHM’de ve EU’da tespit edilmemiştir. Yazıttaki sorunlu bölümlerden olan sözcüğü ilk olarak Barutçu Özönder Gemçig biçimiyle teşhis etmiştir. Bu şekilde okumasındaki temel gerekçe, yazıtın söz başında /g/ sesini bulundurmasıyla ünlü oluşudur. Önceki okuma-anlamlandırmalar için bk. Aydın 2016: 76; söz başındaki /g/’lerin bulunmasıyla ilgili bk. Tekin 1999.

3.22. andar

?

Bat: a. (41/1)

TRHM’de ve EU’da tespit edilmemiştir.

3.23. anla-

‘anlamak’

R: a.-r (41/1)

TRHM’de tespit edilmemiştir, EU’da anla- ‘araştırmak, incelemek; anlamak’ (Wilkens 2021: 55)

3.24. ara

I. ‘arasında(ki)’

A: a. (41/1) / T: a. (41/1) / II. ‘?’ / K: a. (41/1)

TRHM’de ara ‘arasında, içinde’ (Şirin 2016: 720), EU’da ara ‘... arasında, ... ortasında, ... içinde; birinin yerine, aralarında, karşılıklı; ... içinden; ... sırasında’ (Wilkens 2021: 57)

3.25. artınga al-

I. ‘arkasına almak; mec. desteğini sağlamak veya geride bırakmak’

A: artınga a.-tım (41/10) / T: artınga a.-tım (41/10)

II. ‘yanına almak’

Bat: artınga a.-tım (41/10) / M: artınga a.-tım (41/10)

III. ‘artırmak, çoğaltmak; mec. neslini devam ettirmek’

Baz: artınga a.-tım (41/11)

IV. ‘evlenmek’

K: artınga a.-tım (41/10)

V. ‘arkasına almak; mec. baş eğdirmek’

U: artınga a.-tım (41/10)

TRHM’de ve EU’da birleşik fiil biçimi tespit edilmemiştir; TRHM’de art ‘art, arka; dağ geçidi’ (Yıldırım 2017: 312), EU’da art ‘ense, sırt, arka; büyüme, kambur (Skt. gaḍu’nun eş değeri); yardım, destek, destekleme; geçit, dağ geçidi, dağın üst kısmı, dağ silsilesi, sıradağ, sıradağlar’ (Wilkens 2021: 66); al- için bk. 3.14

3.26. as

‘cariye’

T: a. (41/8), a.+ım (41/2, 41/8)

TRHM’de ve EU’da tespit edilmemiştir.

3.27. aş

‘kakım, sansar, gelincik’

O: a.+ım (41/8)

TRHM’de as ‘kakım’ (Şirin 2016: 721), EU’da aş ‘aş (Skt. anna, bhojana’nın da eş değeri), yiyecek, gıda, yemek; sadaka yemeği; çorba; öğün, rahip öğünü, ikram; (hayvanlar için) yem; azık; aş ..., yiyecek ...’ (Wilkens 2021: 75)

3.28. aşam

‘?’

K: a. (41/8)

TRHM’de ve EU’da tespit edilmemiştir.

3.29. aşnukı

I. ‘eski, (daha) önceki, önceden, bir zamanlar, vakti zamanında, evvelki, ilk, kadim’

A: a. (41/2, 41/4) / Bat: a. (41/2, 41/4) / Baz: a. (41/2, 41/4) / K: a. (41/2, 41/4) / O: a. (41/2, 41/4) / R: a. (41/2, 41/4) / T: a. (41/2, 41/4) / U: a. (41/2)

II. ‘(en) önemli, önde gelen’

M: a. (41/2, 41/4)

III. ‘yaşlı, ihtiyar’

N: a. (41/2)

IV. ‘yürük (at)’

U: a. (41/4)

TRHM’de aşnukı ‘önce, ilk olarak, evvela’ (Şirin 2016: 721), EU’da aşnukı ‘önceki, daha önceki, evvelki, ilk; ilk sırada gelen, başta; önceden bahsedilen; öncel, selef, önceki kişi; önceden bahsedilen şey, yukarıda sözü geçen şey; geçmiş zaman’ (Wilkens 2021: 77)

3.30. at

‘binek, yük çekme ve taşıma amaçlı kullanılan tek tırnaklı memeli hayvan; hususi, zati, özlük beygir”

A: a. (41/4, 41/9), a.+larım (41/4) / Bat: a. (41/4, 41/9), a.+larım (41/4) / Baz: a. (41/4, 41/10), a.+ım (41/8), a.+lar (41/1), a.+larım (41/4) / K: a. (41/4, 41/9), a.+larım (41/4) / M: a. (41/4, 41/9), a.+larım (41/4) / N: a. (41/5) / O: a. (41/4, 41/9), a.+ım (41/4, 41/7), a.+larım (41/4) / R: a. (41/4, 41/9), a.+ım (41/7), a.+larım (41/4) / T: a.+ım (41/4), a.+larım (41/4) / U: a. (41/4, 41/9), a.+ım (41/4), a.+larım (41/4)

TRHM’de at ‘at’ (Şirin 2016: 721), EU’da at ‘at (Skt. turamga’nın da eş değeri), posta zincirindeki at, posta atı; dönemsel bir yıl adı; yedi mücevherden biri de (Skt. saptaratna)’ (Wilkens 2021: 79)

3.31. at-

‘vurmak, avlamak’

A: a.-dım (41/7) / K: a.-mak (41/7) / T: a.-dım (41/7) / U: a.-dım (41/7)

TRHM’de at- ‘atmak; (ok vb. silahı) fırlatmak, atış yapmak; (ok vb. silahla) vurmak, avlamak’ (Şirin 2016: 721), EU’da at- ‘atmak, fırlatmak, (ok) atmak; ok ile öldürmek; (pamuk) ditmek, taraklamak; sallamak’ (Wilkens 2021: 80)

3.32. atan

I. ‘iğdiş deve’

T: a.+ım (41/5)

II. ‘deve’

U: a.+ım (41/5x2)

TRHM’de tespit edilmemiştir, EU’da atan ‘iğdiş edilmiş deve, hadım edilmiş deve’ (Wilkens 2021: 80)

3.33. ay

‘ay, yılın on iki bölümünden biri’

O: a.+ı (41/8)

TRHM’de ay ‘ay, kamer; bir aylık zaman dilimi’ (Şirin 2016: 721), EU’da ay ‘ay, kamer; ay (otuz günlük süre)’ (Wilkens 2021: 84)

3.34. ay-

I. ‘çağırma’

N: a. (41/5)

II. ‘demek, söylemek’

R: a.-ı (41/8)

TRHM’de ay- ‘demek, söylemek, açıklamak; talimat vermek, buyurmak; yol göstermek, öğütlemek, danışmanlık yapmak; (kıyın sözüyle) ceza tebliğ etmek; (teşri ve yer sözleriyle) egemen olmak, hükmetmek; (bodun sözüyle) egemenlik altına almak’ (Şirin 2016: 721), EU’da ay- ‘emretmek, buyurmak, yönlendirmek, (bir kişiyi bir işle) görevlendirmek; söylemek, konuşmak, hitap etmek; bildirmek, açıklamak; fala bakmak, kehanette bulunmak, (bir olayı) önceden görüp söylemek, ilan etmek; düzenlemek, yönetmek, idare etmek’ (Wilkens 2021: 85)

3.35. ayık

‘açıkça, alenen’

Baz: a. (41/9)

TRHM’de ve EU’da tespit edilmemiştir.

3.36. бага

I. ‘askerlikte yüksek bir rütbe’

Bat: b. (41/4)

II. ‘askerlikte yüksek bir rütbe, böcek?’

M: b. (41/4)

III. ‘at cinsi; değerli, pahalı, soylu at’

Baz: b. (41/4)

IV. ‘özel isim’

R: b. (41/4)

TRHM’de бага ‘bir unvan niteleyicisi’ (Şirin 2016: 721), EU’da бага/baka ‘kurbağa, kaplumbağa; vulva, kadın dış cinsiyet organı; kişi adının bir bölümü’ (Wilkens 2021: 136, 138)

3.37. балık

I. ‘köy’

A: b. (41/1) / T: b. (41/1)

II. ‘şehir’

Baz: b. (41/1) / O: b.+tagım (41/1) / U: b. (41/1)

TRHM’de балık ‘çamur, bataklık; şehir’ (Şirin 2016: 722), EU’da балыг/balak/balık ‘şehir’ (Wilkens 2021: 139, 140)

3.38. бар

I. ‘sahip olunan şeyler: mal, mülk, servet’

A: b.+ım (41/7) / Baz: b.+ım (41/8) / U: b.+ım (41/7)

II. ‘yurt, vatan’

K: b.+ım (41/7)

TRHM’de bar ‘var, mevcut; varlıklı, zengin’ (Şirin 2016: 722), EU’da bar ‘mevcut, var, hazır; her şey, tamamıyla; bir şey, biraz; hayatta; bedensel; var olma, olma; bütün mal varlığı’ (Wilkens 2021: 142)

3.39. basık

‘alçak’

R: b. (41/1)

TRHM’de ve EU’da tespit edilmemiştir.

3.40. basık tag

I. ‘hizmetçi’

Bat: b. +ım (41/1)

II. ‘kul, köle’

M: b. +ım (41/1)

TRHM’de ve EU’da tespit edilmemiştir.

3.41. baş

I. ‘baş, kıdemli, yaşlı, ihtiyar’

Bat: b. (41/7) / M: b. (41/7) / T: b. (41/7)

II. ‘kafa; mec. hafıza’

Baz: b. (41/8)

III. ‘pınar, dağ vb. başı’

O: b. (41/7)

IV. ‘baş, büyük’

R: b. (41/7)

V. ‘baş, torba, çuval’

U: b. (41/7)

TRHM’de baş ‘baş, kafa; bir kavim, boy, topluluk veya ordunun lideri; tepe, zirve, doruk, ırmak başı; zaman, sıra, yer, önem vb. bakımlardan önce gelen, başlangıç, ilk’ (Şirin 2016: 722), EU’da baş ‘kafa, baş (Skt. şiras’ın da eş değeri); başlangıç, ilk; kaynak; (merdivenin) en üst ucu; sermaye; önder, yetki bakımından en üst düzeydeki kişi; biricik, sayı sıfatı olarak kullanılıyor; olağanüstü; birinci; yara’ (Wilkens 2021: 147-148)

3.42. başça

I. ‘çok sayıda’

A: b. (41/7)

II. ‘başça, baş olarak’

K: b. (41/7)

TRHM’de ve EU’da tespit edilmemiştir.

3.43. bel

‘ova’

K: b.+im (41/1)

TRHM’de bel ‘bel; dağ sırtlarında geçit veren çukur yer’ (Şirin 2016: 723), EU’da bel ‘dağ tepesi’ (Wilkens 2021: 157)

3.44. ben

‘1. teklik kişi zamiri’

A: b. (41/3, 41/4) / Bat: b. (41/3, 41/4) / Baz: b. (41/3, 41/4) / K: b. (41/3) / M: b. (41/3) / O: b. (41/3) / R: b. (41/3, 41/4) / T: b. (41/3)

TRHM’de ben/bin/men ‘ben; fiil çekim ögesi’ (Şirin 2016: 723), EU’da men ‘ben, ego’ (Wilkens 2021: 471-472)

3.45. bin-

‘atı, deveyi vb. binek olarak kullanmak’

A: b.-tim (41/9) / Bat: b.-tim (41/9) / Baz: b.-tim (41/10) / K: b.-er (41/4), b.-tim (41/9) / M: b.-tim (41/9) / O: b.-er (41/4), b.-tim (41/9) / R: b.-tim (41/9) / T: b.-er (41/4), b.-tim (41/9) / U: b.-er (41/4), b.-tim (41/9)

TRHM’de bin- ‘ata binmek’ (Şirin 2016: 724), min- ‘binmek’ (Yıldırım 2017: 338); EU’da min- ‘(binek hayvanı, araba) binmek’ (Wilkins 2021: 475)

3.46. biñ

‘bin sayısı (1000)’

A: b. (41/1) / Bat: b. (41/1) / Baz: b. (41/1) / M: b. (41/1) / K: b. (41/1) / O: b. (41/1) / R: b. (41/1) / T: b. (41/1) / U: b. (41/1)

TRHM’de biñ/min ‘bin’ (Mozioglu 2015: 361; Yıldırım 2017: 338), EU’da min ‘bin’ (Wilkins 2021: 475-476)

3.47. buda

‘boy, endam’

Baz: b. (41/8)

TRHM’de ve EU’da tespit edilmemiştir, EU’da bod ‘vücut, beden, gövde, boy, vücut boyu, vücut yüksekliği; suret, minyatür’ (Wilkins 2021: 183)

3.48. çerig

‘ordu’

Bat: ç.+iñe (41/8) / M: ç.+iñe (41/8) / R: ç.+ine (41/8)

TRHM’de çerig ‘asker’ (Şirin 2016: 726), EU’da çerig/çerik ‘ordu; savaş düzeni; savaşa hazır’ (Wilkins 2021: 226)

3.49. dakı

I. ‘içinde’

Baz: d. (41/7)

II. ‘da bağlacı, yazıtta diyalekt farkı olduğu için veya yazım yanlışlığı sebebiyle takı yerine yazılmış olabilir; krş. kaşga/gaşga, kemçig/gemçig’

T: d. (41/6)

TRHM’de takı ‘ve; dahi, daha’ (Şirin 2016: 740), EU’da takı ‘ayrıca, fazla, herhangi bir zamanda, bunun üzerine; daha, henüz; ve, dahi; tabii, elbette; sonunda, nihayetinde; (olumsuz fiille birlikte) daha değil’ (Wilkins 2021: 664)

3.50. deg/teg

deg ‘gibi, kadar anlamlarında edat’

Baz: s. (41/5)

teg ‘gibi, kadar anlamlarında edat’

A: t. (41/5) / K: t. (41/5) / T: t. (41/5) / U: t. (41/5)

TRHM’de teg ‘gibi’ (Yıldırım 2017: 351), EU’da teg ‘gibi, benzer (Skt. iva’nın da eş değeri); -gu, -magu, -guluk veya -maguluk üzerine önceki fiiliyle birlikte: niteleme manası; benzer olma’ (Wilkens 2021: 688)

3.51. eçi

I. ‘dost’

Baz: e.+m (41/2)

II. ‘amca, babanın erkek kardeşi; ata, ced’

T: e.+g (41/6)

III. ‘ağabey’

S: e. (41/6) / U: e. (41/6)

TRHM’de eçi ‘ağabey, amca’ (Şirin 2016: 726), EU’da eçi/ëçi ‘ağabey’ (Wilkens 2021: 95, 250-251)

3.52. ed

I. ‘pahalı, değerli, kıymetli; mec. nazik, iyi, hafif’

Bat: e. (41/10)

II. ‘pahalı, değerli, kıymetli’

M: e. (41/10)

TRHM’de ed ‘mal, eşya’ (Şirin 2016: 726), EU’da ed ‘mal mülk, servet, zenginlik, mallar, eşyalar; madde, malzeme, araç; nesne, cevher (Skt. vastu, dravya), madde; ürün, mal, eşya; dokuma, kumaş, tekstil; işaret, belirti; tohum, parçacık; sperm’ (Wilkens 2021: 95)

3.53. eder

‘eyer; binek hayvanlarının sırtına konulan, oturmaya yarayan nesne’

Bat: e. (41/10) / M: e. (41/10)

TRHM’de eder ‘eyer’ (Şirin 2016: 726), EU’da eder ‘eyer’ (Wilkens 2021: 96)

3.54. Ediz/ Ediz El

Ediz

I. ‘bir Oğuz boyu’

O: E. (41/10)

II. ‘Ediz boyu, halkı; Bilge Kağan Yazıtı’nda Éki Ediz olarak geçmektedir.’

T: E. (41/10)

Ediz El

‘özel isim, boy adı’

U: E. (41/10)

TRHM’de Ediz ‘Tola Irmağı’nın kuzeydoğusunda yerleşen, sırasıyla Tokuz Oguz ve On Uygur konfederasyonuna bağlı kalmış bir Türk boyu’ (Şirin 2016: 726), ediz ‘yüksek, yüce’ (Mozioğlu 2015: 362); EU’da édiz ‘yüksek; sarp; olağanüstü, seçkin; yükseklik, heybet, yücelik’ (Wilkens 2021: 251-252)

3.55. eg

I. ‘zırh, koruyucu kıyafet’

Bat: e. (41/5) / M: e. (41/5)

II. ‘?’

R: e. (41/5)

TRHM’de ve EU’da tespit edilmemiştir.

3.56. eg-

I. ‘eğmek, eğdirmek; mec. boyun eğ(dir)mek’

Baz: e.-dimşem (41/9)

II. ‘toplamak’

N: e. (41/5)

III. ‘kurban etmek’

O: e.-dim (41/8), e.-eyin (41/7) / R: e.-dim (41/8), e.-eyin (41/7)

TRHM’de tespit edilmemiştir, EU’da eg-/eğ- ‘bükmek; döndürmek; korkmak, dehşete düşmek, ürkmek; endişelenmek, rahatsız olmak; şaşırmak’ (Wilkens 2021: 109)

3.57. egçi

‘koruyucu, bekçi, bekleyen?’

Baz: e.+me (41/7)

TRHM’de tespit edilmemiştir, EU’da egçi ‘avcı’ (Wilkens 2021: 109)

3.58. egdi

I. ‘savaş alanı, er meydanı’

Bat: e.+m (41/8)

II. ‘savaş alanı, ganimeti’

M: e.+m (41/8)

TRHM’de ve EU’da tespit edilmemiştir.

3.59. ege

‘anne < Moğolca’dan ödünç’

T: e.+m (41/6)

TRHM’de eke ‘abla’ (Şirin 2016: 727), EU’da eke ‘abla, kız kardeş; analık’ (Wilkens 2021: 103)

3.60. egeç/egçi/egiç

egeç

I. ‘annecik anlamında sevgi ifadesi’

A: e.+im e (41/6) / N: e.+imge (41/6) / S: e.+imge (41/6) / U: e.+im e (41/6)

II. 'teyzecik anlamında sevgi ifadesi'

Bat: e.+im e (41/6) / Baz: e.+ime (41/6)

III. 'büyük bacı, teyze, hala'

R: e.+ime (41/6)

egeçi 'abla; krş. Hakasça igeçi 'baldız', Türkmençe ekeji 'abla' < Moğolca'dan ödünç'

T: e.+m e (41/6)

egiç 'teyze'

O² : e.+im e (41/6)

TRHM'de tespit edilmemiştir, EU'da ekeç 'dişi' (Wilkins 2021: 102)

3.61. eged/eget/egit

eged 'eget; /t/ ötümlüleşmesi'

T: e.+im (41/8)

eget

I. 'hizmetkar kadın, cariye'

Bat: e. (41/6) / M: e. (41/6) / R: e. (41/6) / T: e. (41/6)

II. 'abla'

S: e. (41/6) / U: e. (41/6)

egit

I. 'hizmetçi kadın'

O: e. (41/6)

II. '?'

Baz: e. (41/7)

TRHM'de ve EU'da tespit edilmemiştir.

² Metinde teyze, dizin bölümünde kız çocuğu için sevgi sözü olarak verilmiştir.

3.62. egid-/ëgit-/igid-

egid- ‘eğitmek’

U: e.-mişim (41/8)

ëgit- ‘ëgit(il)mek’

K: i.-mişim (41/8)

igid- ‘beslemek, büyötmek’

A: i.-mişim (41/8)

TRHM’de egit-/igid- ‘beslemek, doyurmak; (yılık sözüyle) hayvan beslemek; (kagan) bodunu korumak, himaye etmek, kalkındırmak; (teñri ve yer) himaye etmek’ (Şirin 2016: 729), EU’da ëgid-/igid- ‘beslemek, yem vermek, bakmak, (birisiyle) ilgilenmek, büyötmek, eğitmek, yetiştirmek; desteklemek; himayesi altına almak, bakımını üstlenmek; yetiştirmek; geçimini temin etmek; korumak; muhafaza etmek’ (Wilkens 2021: 296)

3.63. egmeç/egmiç

egmeç

I. ‘eş, karı, zevze; hısım, akraba, aile’

Bat: e. (41/6) / M: e. (41/6) / R: e. (41/6)

II. ‘anne?’

Baz: e.+i (41/7)

egmiç ‘eş, karı, zevze’

O: e. (41/6)

TRHM’de ve EU’da tespit edilmemiştir.

3.64. egri tebe/egri tewe

egri tebe ‘iki hörgüçlü deve’

T: e. +m (41/5)

egri tewe ‘tek hörgüçlü deve’

A: e. +m (41/5)

TRHM’de egri tewe ‘tek hörgüçlü deve’ (Aydın 2017: 150), EU’da tespit edilmemiştir.

3.65. egrit

‘pahalı kumaş, battaniye, halı vb.’

Bat: e. (41/5) / M: e. (41/5) / R: e. (41/5)

TRHM’de ve EU’da tespit edilmemiştir.

3.66. egyel

‘?’

Baz: e. (41/8)

TRHM’de ve EU’da tespit edilmemiştir.

3.67. el

‘devlet, halk, ülke, kavim’

Bat: e. (41/8) / Baz: e. (41/9) / K: e. (41/8) / M: e. (41/8) / O: e. (41/10), e.+im (41/8) / R: e. (41/8) / T: e. (41/10) / U: e. (41/8)

TRHM’de el/il ‘ülke, yurt, vatan, memleket; devlet, yönetim; bir unvan niteleyicisi’ (Şirin 2016: 729), EU’da el ‘memleket, imparatorluk, krallık, ülke, devlet; insanlar, nüfus, halk; cemaat, topluluk; sürü; yer adının parçası; hanedanlık’ (Wilkens 2021: 253-254)

3.68. Elçi Ergene/Élçi Ergene

Elçi Ergene ‘Han Ergene, kişi adı’

T: E. (41/8)

Élçi Ergene ‘Elçi Ergene, kişi adı’

A: E. (41/8)

TRHM’de elçi ‘diplomatik elçi’ (Şirin 2016: 727), EU’da elçi ‘bakan, devlet memuru; elçi; kişi adının bir bölümü’ (Wilkens 2021: 255). Aydın, Ergene kişi adının Tuba III (E 37) yazıtındaki Ezgene ile karşılaştırılabileceğini belirtir (2024: 102).

3.69. elgin

I. ‘akraba’

Bat: e. (41/3)

II. ‘yoldaş, yol arkadaşı; mec. dava arkadaşı’

M: e. (41/3)

III. ‘misafir, yolcu’

O: e. (41/3)

IV. ‘el (devlet) için olan’

R: e. (41/3)

V. ‘özgür’

U: e. (41/3)

VI. ‘?’

K: e. (41/3)

TRHM’de ve EU’da tespit edilmemiştir.

3.70. elgün

‘halk, elgün’

T: e. (41/3)

TRHM’de ve EU’da tespit edilmemiştir.

3.71. elig

‘elli sayısı(50)’

A: e.+in (41/3)

TRHM’de elig ‘elli’ (Şirin 2016: 727), EU’da elig ‘elli, ellinci’ (Wilkens 2021: 103)

3.72. eligenis

‘yeğen’

Baz: e. (41/3)

TRHM’de ve EU’da tespit edilmemiştir.

3.73. er

I. ‘asker, er, kahraman, savaşçı, yiğit, adam’

A: e.+im (41/1) / Bat: e.+im (41/1, 41/4) / Baz: e. (41/4), e.+im (41/1) / K: e. (41/8), e.+im (41/1) / M: e. (41/4), e.+im (41/1) / N: e. (41/5) / O: e.+im (41/1, 41/2) / R: e.+im (41/1, 41/4, 41/8), e.+sen (41/8) / T: e. (41/8), e.+im (41/1) / U: e. (41/8), e.+im (41/1)

II. ‘hizmetçi’

N: e.+im (41/2)

TRHM’de er ‘adam, erkek; yiğit, kahraman; asker; erlik, erdem’ (Şirin 2016: 727), EU’da er ‘adam, erkek, insan; erkeksi; kahraman; hükümdar, bey, efendi; eş, koca’ (Wilkens 2021: 110-111)

3.74. er-

‘olmak yardımcı fiili’

K: e.-gey (41/7, 41/8) / T: e.-gey (41/7, 41/8) / U: e.-gey (41/7, 41/8)

TRHM’de er-/ër- ‘ermek, oluşmak, olgunlaşmak; (el/il, bodun sözleriyle) kalkınmak, müreffeh düzeye ulaşmak, ekonomik ve siyasal bağımsızlık içinde olmak; yardımcı fiil’ (Şirin 2016: 727; Aydın 2017: 129), EU’da er- ‘olmak, var olmak, bulunmak, mevcut olmak; bulunmak; meydana gelmek, vuku bulmak; (iyelik eki ile beraber) (bir şeye) sahip olmak, malik olmak, hak sahibi olmak (bir yerde) kalmak, oturmak, ikamet etmek, yaşamak; lokalize edilmiş olmak; meydana gelmek, oluşmak, gerçekleşmek, ortaya çıkmak; (şimdiki zaman biçimiyle birlikte; zarf-fiil ile birlikte) yardımcı fiil: her zaman yapmak, sürekli yapmak’ (Wilkens 2021: 111)

3.75. er at

‘er(lik), yiğit(lik), kahraman(lık), erkek(lik), savaşçı adı’

A: e. +ım (41/2, 41/3) / Bat: e. +ım (41/2, 41/3) / Baz: e. +un (41/2), e. +ım (41/3) / K: e. (41/2, 41/3) / M: e. +ım (41/2, 41/3) / N: e. ın (41/2) / O: e. +ım (41/3) / R: e. +ım (41/2, 41/3) / T: e. +ım (41/2, 41/3) / U: e. (41/2), e. +ım (41/2)

TRHM’de er at ‘erlik (yetişkinlik) unvanı’ (Şirin 2016: 727), EU’da tespit edilmemiştir.

3.76. eren

‘adamlar, erler’

T: e. +im (41/8)³

TRHM’de eren ‘adamlar, erkekler; askerler; kişi adı’ (Alimov 2013: 184; Şirin 2016: 727), EU’da eren ‘erkekler (Skt. nara’nın da eş değeri); kişi, insan; tebaa; yandaş, taraftar; soylu bey, kahraman; rahip adayı’ (Wilkens 2021: 111)

3.77. er erdem

‘er(lik) erdemi, erlik (kahramanlık) fazileti’; erkeklik kahramanlığı, yiğitlik, cesurluk, kahramanlık; kahramanca, yiğitçe hüner; savaşçı er şecaati, kahramanlığı’

A: e. +im (41/1, 41/3), e. +im(dakı (41/6) / Bat: e. +im (41/1, 41/3, 41/6) / Baz: e. +im (41/1, 41/3, 41/7) / K: e. +im(41/1, 41/3), e. +im(dakı (41/6) / M: e. +im (41/1, 41/3, 41/6) / N: e. +im (41/6) / R: e. +im (41/1, 41/3, 41/6) / O: e. +im (41/1, 41/3, 41/6) / S: e. +im (41/6) / T: e. +im (41/1, 41/3, 41/6) / U: e. +im (41/1, 41/2, 41/6)

TRHM’de er erdem ‘vatan ve toplum uğruna yapılan maddi-manevi eylemler’ (Şirin 2016: 727), EU’da er erdemi ‘erkek gücü, erkek erdemi’ (Wilkens 2021: 110)

3.78. ereşen/ereşin/Erşen/erşin

ereşen ‘er adayı, acemi asker’

U: e. (41/8)

ereşin ‘?’

A: e. (41/8)

Erşen ‘özel isim’

Baz: E. (41/9)

erşin ‘?’

K: e. (41/8) / O: e. (41/8)

TRHM’de ve EU’da tespit edilmemiştir.

³ *erenim* ‘adamlarım, erlerim’ sözcüğü m-n göçüşmesine uğrayarak *eremin* şeklinde yazılmıştır. Yazıcı hatası olması mümkündür.

3.79. ergey

‘nerede anlamında soru sözcüğü’

A: e. (41/7, 41/8)

TRHM’de ve EU’da tespit edilmemiştir.

3.80. er sañ

‘?’

A: e s.+ım (41/8) / O: e s.+ım (41/8)

TRHM’de ve EU’da tespit edilmemiştir.

3.81. er toyukçin

‘nabant; tuyuk ‘hayvan tırnağı’ (DLT) sözünden hareketle’

O: e. (41/2)

TRHM’de ve EU’da tespit edilmemiştir; TRHM’de tuyug ‘toynak’ (Yıldırım 2017: 357), EU’da tuyug ‘toynak, tırnak’ (Wilkens 2021: 767)

3.82. erüt-

‘?’

Baz: e.-sem (41/9)

TRHM’de ve EU’da tespit edilmemiştir.

3.83. es

I. ‘silah’

Bat: e. (41/5) / M: e. (41/5)

II. ‘?’

R: e. (41/5)

TRHM’de ve EU’da tespit edilmemiştir.

3.84. esiz/esizim/siz

esiz

I. 'sahipsiz'

Baz: e.+im (41/3x2), e.+ime (41/1x2, 41/8, 41/10)

II. 'değerli, kıymetli'

U: e.+im (41/9), e.+ime (41/1x2, 41/3x2, 41/7)

esizim 'heyhat, ne yazık, ne acı anlamlarında acıma ünlemi'

A: e. (41/3x2), e. e (41/1x2, 41/7, 41/9) / K: e. (41/3x2), e. e (41/1x2, 41/7, 41/9) / T: e. (41/3x2), e. e (41/1x2, 41/7, 41/9)

siz 'çokluk 2. kişi zamiri'

Bat: s.+ime (41/1x2, 41/3x2, 41/7, 41/9) / M: s.+im (41/3x2), s.+ime (41/1x2, 41/7, 41/9) / O: s.+im (41/3x2), s.+ime (41/1x2, 41/7, 41/9) / R: s.+im (41/3x2), s.+ime (41/1x2, 41/7, 41/9)

TRHM'de esiz/esiz/esini 'vah, heyhat, ne yazık', siz 'siz; fiil çekim ögesi' (Şirin 2016: 728, 739), esini/esiz 'değerli, kıymetli, aziz' (Alimov 2013: 184), isiz 'şeytani, kötü' (Yıldırım 2017: 326); EU'da esiz 'kötü, kullanışsız, alçak; (ünlem) eyvah! ah!' (Wilkens 2021: 263). siz 'çokluk 2. kişi zamiri' okumasını Tekin esiz 'acıma ünlemi' olarak düzeltmiştir. Alimov da esirke- fiilinin başlangıç anlamıyla ilişkilendirerek esiz 'kıymetli, değerli' okumuştur (Aydın 2019: 44).

3.85. eş/êş/iş

eş

I. 'dost, arkadaş, av arkadaşı, yoldaş; danışman; eş, zevce'

Bat: e.+im (41/1) / Baz: e.+im (41/1) / K: e.+im (41/1, 41/2) / M: e.+im (41/1) / O: e.+im (41/1) / R: e.+im (41/1⁴, 41/2, 41/8x2) / T: e.+im (41/1, 41/2) / U: e.+im (41/1, 41/8)

II. 'iş, eylem, hareket, üretim, ganimet; düşünce, hayal'

Bat: e.+im (41/2) / Baz: e.+im (41/8, 41/9) / M: e.+im (41/2, 41/8)

êş 'eş, dost'

A: ê.+im (41/1, 41/2, 41/8)

⁴ Baskı hatasıyla "eşit" yazılmış.

iş ‘iş’

U: i.+im (41/2)

TRHM’de eş/êş ‘eş; arkadaş, dost, yoldaş’ (Alimov 2013: 184; Şirin 2016: 728), eş/iş ‘iş, hizmet’ (Şirin 2016: 730); EU’da eş ‘eş, arkadaş, yoldaş, dost; (mecazi) etene, meşime; karı, eş; eşit, denk, eşit olan’, iş ‘iş (Skt. karman’ın da eş değeri), hizmet, görev, çalışma; faaliyet, fiil; anlaşıma; şey, nesne, iş, sorun (Skt. kârya’nın da eş değeri); inşaat, yapı; ödev, görev; doğaüstü yetenek; destek sözcüğü olarak’ (Wilkens 2021: 263-264, 313)

3.86. eşen-/eşin-

[e]şen- ‘at binmek, sürmek anlamlarında; şen- yazılmış doğrusu eşen- olacak’

O: ş.tim (41/4)

eşin-

I. ‘at koşturmak, at kişnetmek, ata binmek, at sırtında olmak, atı rahvan sürmek’

A: e.-tim (41/4) / Bat: e.-tim (41/4) / Baz: e.-tim (41/4) / K: e.-tim (41/4) / M: e.-tim (41/4) / T: e.-tim (41/4) / U: e.-tim (41/4)

II. ‘satmak’

R: e.-tim (41/4)

TRHM’de ve EU’da tespit edilmemiştir; TRHM’de eş- ‘(at) rahvan gitmek’ (Şirin 2016: 728), EU’da eş- ‘ağır ağır gitmek, yorgun yürümek’ (Wilkens 2021: 125)

3.87. etil-

I. ‘yap(ıl)mak, gerçekleştir(il)mek’

Bat: e.-ti (41/2) / M: e.-ti (41/2) / U: e.-ti (41/2)

II: ‘itilmek; mec. gönderilmek, sürgün edilmek, kovulmak’

Baz: e.-ti (41/2) / R: e.-ti (41/2) / T: e.-ti (41/2)

TRHM’de tespit edilmemiştir, EU’da étıl-/ítıl- ‘süslü olmak, tedarikli olmak, donanmış olmak, üretilmek, yapılmak, yaratılmak; olgunlaşmak, verimli olmak; tertip edilmek; yetişmek, büyümek’ (Wilkens 2021: 266, 315)

3.88. Ez Ezil

‘özel isim, kavim adı’

Baz: E. (41/11)

TRHM’de ve EU’da tespit edilmemiştir.

3.89. gadaş/kagadaş/kagdaş

gadaş ‘erkek kardeş’

Baz: g.+ım (41/3)

kagadaş

I. ‘akraba’

A: k.+ım (41/3) / K: k.+ım (41/3) / M: k.+ım (41/3) / R: k.+ım (41/3) / T: k.+ım (41/3) / U: k.+ım (41/3)

II. ‘yoldaş, dost’

Bat: k.+ım (41/3)

kagdaş ‘hısım, akraba’

O: k.+ım (41/3)

TRHM’de kadaş ‘akraba’ (Şirin 2016: 730), EU’da kadaş/kudaş ‘yoldaş, eş, arkadaş, akraba, hısım, aile efradı (Skt. bāndhava’nın da eş değeri); din kardeşi, aynı dinî topluluğa ait kişiler’ (Wilkens 2021: 317, 418)

3.90. gaşga atan

‘alnında beyaz nokta olan deve’

K: g. +ım (41/5) / T: g. +ım (41/11) / U: g. +ım (41/5)

TRHM’de ve EU’da tespit edilmemiştir; EU’da kaşga ‘akıtmalı’ (Wilkens 2021: 342); atan için bk. 3.32

3.91. gaşga tañ

‘alnı akıtmalı, alındaki beyazlığı burna doğru uzamış tay’

A: g. +ım (41/11)

TRHM’de ve EU’da tespit edilmemiştir; TRHM’de tay ‘bir veya iki yaşındaki at yavrusu; bir unvan niteleyicisi’ (Şirin 2016: 740), EU’da tay ‘(aslan) yavru(su)’ (Wilkens 2021: 686); gaşga için bk. 3.90

3.92. gıydar atan

‘binek için kullanılan deve’

K: g. +ım (41/5)

TRHM’de ve EU’da tespit edilmemiştir, atan için bk. 3.32

3.94. gerçin

‘(koyu) doru renk(li)’

A: g. (41/5) / T: g. (41/5)

TRHM’de tespit edilmemiştir, EU’da kerçin ‘anlamı bilinmiyor’ (Wilkens 2021: 358)

3.95. geyik/gèyik

geyik ‘geyik’

K: g. (41/7) / T: g. (41/7) / U: g. (41/7)

gèyik ‘yaban, av hayvanı’

A: g. (41/7)

TRHM’de keyik ‘av hayvanı, geyik’ (Şirin 2016: 732), keyik ‘yabani hayvan, vahşi hayvan; geyik; vahşi, yabani’ (Wilkens 2021: 360)

3.96. güç

‘güç, kuvvet’

K: g.+ım (41/6)

TRHM’de küç ‘güç, kuvvet; güçlü’ (Şirin 2016: 735), EU’da küç ‘güç (Skt. bala’nın da eş değeri), yetki, kudret, otorite, zor; hizmet, iş; yardım; etkinlik, etkililik; kabiliyet (Skt. sāmārthya)’ (Wilkens 2021: 435)

3.97. ık

‘semiz hayvan’

A: 1. (41/5) / T: 1. (41/5)

TRHM’de ve EU’da tespit edilmemiştir.

3.98. iç

‘iç’

U: i.+e (41/7x2)

TRHM’de iç ‘iç; has, hassa, kağına bağı, siyasal merkez; mide’ (Şirin 2016: 729), EU’da iç ‘iç, ... -nın arasında; şahsi, iç bölgeye ait; iç; iç, ara, iç organlar’ (Wilkens 2021: 292-293)

3.99. içgit

‘hizmetçi’

N: i. (41/6)

TRHM’de ve EU’da tespit edilmemiştir.

3.100. için/üçin/üçün

için ‘için edatı’

Baz: i. (41/2)

üçin ‘için edatı’

K: ü. (41/2)

üçün ‘için edatı’

A: ü. (41/2) / Bat: ü. (41/2) / M: ü. (41/2) / N: ü. (41/2) / R: ü. (41/2) / T: ü. (41/2) / U: ü. (41/2)

TRHM’de üçün ‘için’ (Şirin 2016: 746), EU’da üçün ‘için, uğruna, ... -dan dolayı, nedeniyle; neden’ (Wilkens 2021: 818)

3.101. içreg

I. ‘iç ordu, jandarma?’

Baz: i.+içe (41/9)

II. ‘devlet yönetimiyle ilgili makam, unvan’

K: i.+içe (41/8)

III. ‘devlet için hizmet, memuriyet’

U: i.+içe (41/8)

TRHM’de içreki/içireki ‘içerideki, dahili, has, saraya mahsus, kağana mahsus; tâbi’ (Şirin 2016: 729; Aydın 2017: 154; Yıldırım 2017: 326), EU’da içreki ‘içerdeki, içteki; sarayın ileri gelen müritleri; hizmetçi’ (Wilkens 2021: 294)

3.102. kal-

‘mec. ölen/giden birinin ardında kalmak’

Bat: k.-ar (41/1) / M: k.-ar (41/1) / O: k.-ır (41/1) / U: k.-ır (41/1)

TRHM’de kal- ‘kalmak; (sağ) kalmak; (çaresiz) kalmak; (yir sub) sahipsiz kalmak; (kaş sözüyle) babasız kalmak; (dul) kalmak; yardımcı fiil’ (Şirin 2016: 730-731), EU’da kal- ‘kalmak, durmak, var olmayı bitirmek’ (Wilkens 2021: 321)

3.103. kan

I. ‘han, hakan, hülümdar’

K: k.+ta (41/8)

II. ‘?’

O: k. ta (41/8)

TRHM’de kan ‘kağan; kan’ (Şirin 2016: 731); han/kan ‘kral, hükümdar, imparator, han; düşük tanrıların isimleri için de kullanılır’ EU’da (Wilkens 2021: 277, 328)

3.104. kanda/kanta

kanda ‘nerede anlamında soru sözcüğü’

Baz: k. (41/9)

kanta

I. ‘nerede anlamında soru sözcüğü’

A: k. (41/8) / R: k. (41/8) / T: k. (41/8) / U: k. (41/8)

II. ‘?’

O: k. (41/8)

TRHM’de kanta ‘nerede’ (Yıldırım 2017: 328), EU’da kanta ‘nereden?, nerede?, niçin?, nereye?, nerede olsa, nerede olursa olsun’ (Wilkens 2021: 330)

3.105. Kan Eregye

‘kişi adı’

Baz: K. (41/8, 41/9)

TRHM’de ve EU’da tespit edilmemiştir.

3.106. kan[1]

‘hani anlamında soru sözcüğü, sondaki /ı/ eksik yazılmış’

A: k. (41/7, 41/8)

T: k. (41/7, 41/8)

TRHM’de kanı ‘hani’ (Şirin 2016: 731), EU’da kanı ‘nerede?, hani?’ (Wilkens 2021: 329)

3.107. kuz

I. ‘ocak, yuva’

Baz: k. (41/3)

II. ‘?’

Bat: k. (41/3) / M: k. (41/3) / O: k. (41/3) / R: k. (41/3)

TRHM’de kuz ‘kuzey; dağın kuzey yamacı’ (Şirin 2016: 735), EU’da kuz ‘kuzey’ (Wilkens 2021: 434)

3.108. ne

I. ‘ne, nerede, nasıl anlamlarında soru sözcüğü’

K: n. (41/7, 41/8)

II. ‘ne anlamında soru sözcüğü’

U: n. (41/7, 41/8)

TRHM’de ne ‘ne, niye’ (Şirin 2016: 736), EU’da ne ‘ne?, nasıl, (sonradan gelen fiil şart kipiyle), ne (olursa); (sonradan gelen fiil –(ı)p zarf-fiiliyle) olur olmaz, yapar yapmaz’ (Wilkens 2021: 488)

3.109. okuz

I. ‘bela, felaket, talihsizlik’

K: o. (41/3)

II. ‘ne talihsizlik anlamında ünlem; krş. Kırgızca okus ‘şans, talih’ ve okus bol-
‘ölmek’

T: o. (41/3)

III. ‘?’

A: o. (41/3)

TRHM’de ve EU’da tespit edilmemiştir.

3.110. orag

I. ‘şal, bebek bezi’

Bat: o.+ın (41/10x2)

II. ‘örtü, bağ’

M: o.+ın (41/10x2)

TRHM’de ve EU’da tespit edilmemiştir.

3.111. öl-

‘ölmek, vefat etmek’

A: ö.-tüm (41/9) / Bat: ö.-tim (41/9) / Baz: ö.-tim (41/10) / K: ö.-tim (41/9) /
M: ö.-tim (41/9) / O: ö.-tim (41/9) / R: ö.-tim (41/9) / T: ö.-tüm (41/9) / U: ö.-tüm
(41/9)

TRHM’de öl- ‘ölmek; (bodun birliği) bozulmak, (bodun varlığı) ortadan kalkmak; çok sıkıntı çekmek; (hayvan) telef olmak’ (Şirin 2016: 737), EU’da öl-
‘ölmek’ (Wilkens 2021: 530)

3.112. öt

‘?’

O: ö. (41/10)

TRHM’de öt ‘öğüt, nasihat’ (Yıldırım 2017: 344), EU’da öt/üt ‘öğüt, emir, tavsiye, nasihat; eğitim, terbiye’ (Wilkens 2021: 830)

3.113. sañ/say

sañ ‘?’

R: s.+ım (41/8)

say

I. ‘çakıl taşı; mec. çakıl taşı gibi çok’

A: s. (41/5) / K: s. (41/5) / T: s. (41/5) / U: s. (41/5)

II. ‘vadi, dağ; mec. dağ gibi çok’

Baz: s. (41/5)

TRHM’de tespit edilmemiştir, EU’da say ‘çöl, taşlık, taş çölü, bozkır; çöl kumu, kumul; ova; çakıl; çöl ...; moloz’(Wilkens 2021: 592)

3.114. sañ-/say-

sañ-

I. ‘saymak’

K: s.-mak (41/8)

II. ‘saymak; mec. düşünmek, yetiştirmek’

U: s.-mak (41/8)

say- ‘saymak’

O: s.-tig (41/5)

TRHM’de tespit edilmemiştir, EU’da say-/sev- ‘sevmek, tahmin etmek, çok saymak, hoşlanmak, uygun görmek’ (Wilkens 2021: 592, 599)

3.115. sarıg/sarig/serig

sarıg ‘sarı rengi’

N: s. (41/5) / U: s. (41/5)

sarig ‘sarı rengi’

A: s. (41/5) / Baz: s. (41/5) / K: s. (41/5) / O: s. (41/5) / T: s. (41/5)

serig

I. ‘parlak sarı altın, küpe vb.’

Bat: s. (41/5)

M: s. (41/5)

II. ‘sarı’

R: s. (41/5)

TRHM’de sarıg ‘sarı; kişi adı parçası’ (Şirin 2016: 738; Yıldırım 2017: 346), EU’da sarıg ‘safra, öd (üç Doşa’dan biri = Skt. pitta; yönelme durumu: Skt. paittika’nın da eş değeri); sarı, solgun, soluk; sarı şey’ (Wilkins 2021: 586)

3.116. seg-

‘hızlı yürümek’

U: s.-ir (41/5)

TRHM’de ve EU’da tespit edilmemiştir.

3.117. segir

‘?’

K: s. (41/5)

TRHM’de ve EU’da tespit edilmemiştir.

3.118. sekiz yetmiş/sekiz yétmiş

sekiz yetmiş ‘altmış sekiz sayısı (68)’

Bat: s. (41/9) / Baz: s. (41/9) / K: s. (41/9) / M: s. (41/9) / R: s. (41/9) / T: s. (41/9) / U: s. (41/9)

s kiz yetmiş ‘altmış sekiz sayısı (68)’

A: s. (41/9)

TRHM’de ve EU’da tespit edilmemiştir, EU’da sekiz yetmiřin  ‘altmış sekizinci’ (Wilkens 2021: 597)

3.119. Se ram

‘ zel isim’

Baz: S. (41/9)

TRHM’de tespit edilmemiştir, EU’da se rem ‘manastır; St pa’ (Wilkens 2021: 598)

3.120. seç

‘general rütbesi’

U: s.+ m (41/8)

TRHM’de sa un/se  n ‘general’ (şirin 2016: 739), EU’da sa un/se  n ‘general, pařa’ (Wilkens 2021: 584, 598)

3.121. se ir

‘da  çıkıntısı, kaya’

K: s.+im (41/8)

TRHM’de se ir ‘da  burnu, da  çıkıntısı’ (şirin 2016: 739), EU’da se ir ‘bayır, yamaç, kayalık, köşe, da  eteklerindeki tepeler; sarp inişli’ (Wilkens 2021: 597-598)

3.122. s  ar

I. ‘etraf’

A: s.+im (41/8)

II. ‘yarı, yarım; mec. canın yarısı’

R: s.+im (41/8)

III. ‘yoldaş;  n /s/ ile yazılmış diyalekt özelliği olabilir.’

T: s.+im (41/8)

TRHM’de sıñar ‘(savaş düzeninde) ordunun iki kanadından biri; -den yana, -den tarafa; yüzde elli, yarı, yarım’ (Şirin 2016: 739), EU’da sıñar ‘yön, taraf; (kumaşta) parça, bölüm; (bir çiftte veya grupta) yarım; (bir isim yanında kullanılan) yarım’ (Wilkens 2021: 610)

3.123. suņur

‘doğangillerden sungur kuşu, ak doğan’

O: s.+ım (41/8)

TRHM’de sıņkur ‘ak sungur, akdoğan’ (Şirin 2016: 739), EU’da sıņkur ‘doğan, sungur’ (Wilkens 2021: 610)

3.124. tag

‘dağ’

A: t.+ım (41/1) / Baz: t.+ım (41/1) / K: t.+ım (41/1) / R: t.+ım (41/1) / T: t.+ım (41/1) / U: t.+ım (41/1)

TRHM’de tag ‘dağ’ (Şirin 2016: 740), EU’da tag ‘dağ, dağ ..., sıradağ (bir heksagram adı olarak da)’ (Wilkens 2021: 659)

3.125. tal

I. ‘ağaç?’

A: t. (41/1)

II. ‘söğüt’

T: t. (41/1)

TRHM’de tespit edilmemiştir, EU’da tal ‘dal (dış temizlemek için); hurma ağacı, palmiye, söğüt’ (Wilkens 2021: 665-666)

3.126. tamka

‘damga(lı), imza(lı), işaret(li), marka(lı)’

A: t. (41/4) / Bat: t. (41/4) / Baz: t. (41/4) / K: t. (41/4) / M: t. (41/4) / R: t. (41/4)

TRHM’de tamka ‘at ve diğer küçük-büyükbaş hayvanlara vurulan mülkiyet işareti, damga’ (Şirin 2016: 740), tamgaçı ‘mühürdar’ (Aydın 2017: 167); EU’da tamga ‘damga, mühür, işaret, sembol; damga, kontrol mührü (kalite kontrol için); ksilografi levhası; işaret dili, ritüel el kol hareketi (Skt. mudrā); bir çeşit ticaret vergisi; ayarlanmış arşın (kumaş için normal büyüklük)’ (Wilkens 2021: 667-668)

3.127. tañ

I. ‘tay, at yavrusu’

A: t.+ım (41/5), t.+larım (41/2) / O: t.+larım (41/2) / R: t.+larım (41/2) / T: t.+larım (41/2)

II. ‘oğul, evlat’

N: t.+larım (41/2)

III. ‘asker kampı’

U: t.+larım (41/2)

TRHM’de tay ‘tay; kişi adı parçası’ (Yıldırım 2017: 351), EU’da tay ‘(aslan) yavru(su)’ (Wilkens 2021: 686)

3.128. taşaru/taşru

taşaru

I. ‘dışarı(ya); mec. yurt dışı(na)’

N: t. (41/2)

II. ‘taşra(ya), dışarı(ya)’

O: t. (41/2)

taşru

I. ‘dışarı(da), dış savaşlarda?’

Bat: t. (41/2) / M: t. (41/2)

II. ‘dışarı(ya); yurt dışı(na)’

Baz: t. (41/2) / U: t. (41/2)

III. ‘taşra(ya); uzak(a)’

R: t. (41/2) / T: t. (41/2)

TRHM'de taşra 'siyasal merkezin dışı' (Şirin 2016: 740), EU'da taşgaru/taşkaru 'dışarıya, dışarı', taşra 'taşra, dışında bulunan, ... -nın dışında, dışarıda' (Wilkens 2021: 681-682)

3.129. taş ur-

'taş(a) yazdırmak, taş a yazıt hâkettirmek'

A: t. -u (41/2) / K: t. -u (41/2)

TRHM'de ve EU'da tespit edilmemiştir; TRHM'de taş 'taş; yazıt taşı', ur- 'vurmak; okla vurarak yaralamak; (hayvan) vurmak; kurmak, tesis etmek; yazmak, sert zemin üzerine ucu keskin bir nesneyle harfleri kazıyarak, çizerek yazı yazmak; (tugrag sözüyle) mühür vurmak, tuğra çekmek' (Şirin 2016: 740, 745); EU'da taş 'taş (Skt. śilā'nın da eş değeri), fonolit, sesli taş; taş ..., taştan, taştan yapılmış', ur- 'koymak; (taç, alın çemberi) takmak; içine batırmak; üstüne koymak; eklemek, katmak; (depoya) yatırmak; (yem) sermek; yüklemek; takmak; (söylenti) çıkarmak, (dedikodu) dolaşmak; (düşünceye) varmak; vurmak, dövmek; ((bir mermiyle) vurmak; atmak, fırlatmak; yöneltmek, doğrultmak; (ad) vermek; (ölçü) tespit etmek; gayret etmek, çabalamak; (rahmet) vermek; (yardımcı fiil) bir işi kuvvetle gerçekleştirmek' (Wilkens 2021: 680, 802)

3.130. teg-

'gitmek'

N: t.-ti (41/2)

TRHM'de teg- '(yönelme durumuyla) değmek, ulaşmak, erişmek; (savaşta) hücum etmek, saldırmak; (yaş sözüyle) yaşı kemale ermek, yaşlanmak; (küni sözüyle) hasetlenmek, kıskanmak; (at sözüyle) yüksek bir unvan almaya hak kazanmak' (Şirin 2016: 741), EU'da teg- 'varmak, ulaşmak; erişmek, elde etmek, değmek; (birisine) faydası dokunmak, ait olmak, kazanmak; gitmek; karşılaşmak, rastlamak; ilgilendirmek; (birisine bir şey) yapmak, zarar vermek; saldırmak; (cezalar) nasip olmak; (vakit) gelmek; tesir etmek, etkisini göstermek' (Wilkens 2021: 688)

3.131. tik-

‘ölen kişi hakkında bilgileri içeren mezar taşı yaptırıp dikmek, anıt taşı yaptırıp yerleştirmek’

A: t.-ti (41/2) / K: t.-ti (41/2)

TRHM’de tik- ‘bir cismi dik biçimde durdurmak, dikmek; (çıt sözüyle) çakmak, toprağa yerleştirmek, dikmek; yazıt dikmek; (heykel) kaideye oturtmak; (yıpar sözüyle) cenaze töreninde mum dikmek’ (Şirin 2016: 742), EU’da tik- ‘kurmak, koymak, dikmek, doğrultmak, ekmek’ (Wilkens 2021: 717)

3.132. til

‘?’

K: t. (41/1)

TRHM’de tıl ‘dil; haber; muhbir, ajan’ (Yıldırım 2017: 353; Aydın 2018: 179), til ‘dil’ (Mozioglu 2015: 366); EU’da til ‘konuşma organı (Skt. jīhvā’nın da eş değeri), dil, lisan; konuşma tarzı; laf; ses; hakaret, iftira, dedikodu, rezalet, yüz karası’ (Wilkens 2021: 718)

3.133. tile-

‘dilemek, istemek’

O: t.-ti (41/2)

TRHM’de tile- ‘aramak; dilemek, istemek’ (Şirin 2016: 742; Yıldırım 2017: 354), EU’da tile- ‘aramak, hedef almak, istemek, dilemek (tilätäči Skt. gāveṣī’nin de eş değeri), araştırmak, çaba göstermek, arzu etmek, talep etmek, rica etmek, beklemek’ (Wilkens 2021: 718-719)

3.134. ton

I. ‘elbise, kıyafet’

Bat: t.+ım (41/11) / O: t.+ım (41/5, 41/11) / R: t.+ım (41/11)

II. ‘kürk’

Baz: t.+um (41/5, 41/6)

III. ‘askeri teçhizat, kılık kıyafet’

M: t.ım (41/5, 41/11)

IV. ‘kamp, askerî karargâh’

M: t.+larım (41/2)

TRHM’de ton ‘giysi’ (Şirin 2016: 743), EU’da ton ‘elbise, giysi, giyim, kıyafet, giyecek (Skt. ambara’nın da eş değeri)’ (Wilkens 2021: 730-731)

3.135. toñ

‘kamp’

Bat: t.+larım (41/2)

TRHM’de ve EU’da tespit edilmemiştir.

3.136. tuñ

I. ‘ilk evlat; mec. ilk göz ağrısı’

Baz: t.+larım (41/2)

II. ‘ilk’

K: t.+larım (41/2)

TRHM’de tespit edilmemiştir , EU’da ton/tun ‘ilk doğan’ (Wilkens 2021: 757)

3.137. urağın

‘kadınlar’

K: u. (41/10x2)

TRHM’de ve EU’da tespit edilmemiştir.

3.138. urug

I. ‘boy, kabile, aşiret, kavim’

A: u.+ın (41/10x2) / O: u.+ın (41/10x2) / T: u.+ın (41/10x2) / U: u.+ın (41/10x2)

II. ‘boy, kabile, aşiret, kavim; mec. soy, döl, nesil’

Baz: u.+u (41/11x2)

TRHM’de tespit edilmemiştir; TRHM’de urugsırat- ‘soysuzlaştırmak, kökünü kazımak; bodunu tümüyle veya kısmen ortadan kaldırmak, soykırım yapmak’

(Şirin 2016: 745), urugsuz ‘soysuz, sopsuz’ (Aydın 2018: 189); EU’da urug ‘tohum, ekin, (meyve) çekirdeğ(i), filiz, fidan, üzüm cinsinden meyve tanesi, tane; evlat, sonradan gelen (soy, nesil); akraba’ (Wilkens 2021: 803-804)

3.139. uş

‘işte anlamında pekiştirme sözcüğü’

N: u. (41/5)

TRHM’de ve EU’da tespit edilmemiştir.

3.140. uyuk

I. ‘(bu dünyayı terk ettikleri için) kaygılı, tasalı’

K: u. (41/2)

II. ‘iyi imaj’

U: u. (41/2)

TRHM’de tespit edilmemiştir, EU’da uyok/uyuk ‘keçeden ayakkabı, çorap’ (Wilkens 2021: 810)

3.141. yal akı/yel akı

yal akı ‘beyaz yeleli at sürüsü’

M: y. (41/7)

yel akı

I. ‘beyaz yeleli? at sürüsü’

Bat: y. (41/7)

II. ‘yılkı, at sürüsü’

R: y. (41/7)

TRHM’de ve EU’da tespit edilmemiştir; TRHM’de yél ‘yele’ (Yıldırım 2017: 366), EU’da yel/yél/yéél/yééél ‘rüzgâr, yel (Skt. māruta’nın da eş değeri); üç Doşa’dan biri (yani vāta); hava (element); bora, fırtına, kasırga, kar fırtınası, tipi; şeytan, ifrit; düşkünlük, tutku’ (Wilkens 2021: 882, 885-886); ak için bk. 3.11

3.142. yaş

I. ‘ömür yaşı, doğuştan itibaren geçen yıl birimiyle ölçülen zaman’

A: y.+ım (41/9) / Bat: y.+ım (41/9) / Baz: y.+ım (41/10) / K: y.+ım (41/9) / M: y.+ım (41/9) / O: y.+ım (41/9) / R: y.+ım (41/9) / T: y.+ım (41/9) / U: y.+ım (41/9)

II. ‘genç, civan, yaşça küçük’

T: y. (41/7)

Baz: y. (41/8) / R: y. (41/7)

III. ‘otlak’

U: y. (41/7)

TRHM’de yaş ‘gözyaşı; yaş, doğuştan beri geçen ve yıl birimi ile ölçülen zaman’ (Şirin 2016: 747), EU’da yaş ‘yaş, körpe, yeşil; biraz önce kesilmiş (baş); çim; hayat, yaşam, zaman, yaş, ömür; gözyaşı, yaş’ (Wilkens 2021: 874)

3.143. yaşça

I. ‘yaşı olgunlaşmış, olgunluğa erişmiş’

A: y. (41/7)

II. ‘saç tutamı, at yelesi’

K: y. (41/7)

TRHM’de ve EU’da tespit edilmemiştir.

3.144. yasıç

‘silah, mızrak’

O: y.+a (41/7)

TRHM’de yasıç ‘ok temreni’ (Yıldırım 2017: 365), EU’da yasıç ‘enli ok ucu’ (Wilkens 2021: 873)

3.145. yat

I. ‘yabancı, edinilmiş, kazanılmış, ganimet?’

Bat: y. (41/5) / M: y. (41/5)

II. ‘?’

R: y. (41/5)

TRHM'de yad/yat 'ecnebi, yabancı (boy veya bodun bireyleri)' (Mozioglu 2015: 367; Şirin 2016: 748), EU'da yad/yat 'yabancı, yaban, tuhaf, garip, acayip, saçma, anlamsız; uygun olmayan; yabancı; başka bir dinî cemaatin müridi, yabancı bir grubun üyesi; düşman ülke; yabancı bir şey; büyücülük; anı, hatıra, bellek' (Wilkens 2021: 876)

3.146. yed-

I. 'ayrılmak; mec. ölmek'

M: y.-er (41/5)

II. '?'

O: y.-er (41/5)

TRHM'de yet-/yêt- 'yedmek, (atı) yedekte götürmek; (yönelme-bulunma durumuyla) ulaşmak, erişmek' (Şirin 2016: 748; Aydın 2018: 198), EU'da yêt- 'yetmek, yetişmek, erişmek, ulaşmak, arkasından yetişmek; tutmak, birden bire almak' (Wilkens 2021: 892)

3.147. yeder ton

'savaş kıyafeti, askerî üniforma, teçhizat'

Bat: y .+ım (41/5) / R: y .+ım (41/5)

TRHM'de ve EU'da tespit edilmemiştir, ton için bk. 3.135

3.148. yer al-

'yer, arazi, toprak sahibi olmak; yer almak, yerleşmek, yurt edinmek, ikamet etmek, topraklarına katmak'

Baz: y. +tım (41/7) / K: y. +tım (41/6)

TRHM'de ve EU'da tespit edilmemiştir; TRHM'de yer/yêr/yir 'yer, toprak, arazi, yeryüzü; ülke, memleket; yer tanrısı' (Şirin 748), EU'da yêr 'yer, yeryüzü, toprak, arazi, alan, saha, bölge, zemin, ülke, tarla; yer (Skt. deśa'nın da eş değeri); mezarlık, kabristan; dünya; yol, mesafe, uzaklık; çevre, etraf' (Wilkens 2021: 889-890); al- için bk. 3.143

3.149. yerel-/yeril-/yiril-

yerel- ‘bir yer, eşya veya kişiden vb. ayrı düşmek, uzakta olmak’

O: y.-tim (41/6)

yeril- ‘kopmak, ayrılmak, ayrı kalmak, uzakta olmak; mec. ölmek’

Bat: y.-tim (41/6) / M: y.-tim (41/6) / N: y.-tim (41/6) / R: y.-tim (41/6) / U: y.-tim (41/6)

yiril- ‘bir yer, eşya veya kişiden vb. ayrı düşmek, uzakta olmak; mec. ölmek’

A: y.+tim (41/6) / S: y.+tim (41/6) / T: y.+tim (41/6)

TRHM’de tespit edilmemiştir, EU’da yeril- ‘parçalanmak, ayrılmak’ (Wilkens 2021: 890)

3.150. yeti/yèti

yeti ‘yedi sayısı (7)’

Bat: y. (41/2) / Baz: y. (41/2) / K: y. (41/2) / M: y. (41/2) / N: y. (41/2) / O: y. (41/2) / R: y. (41/2) / T: y. (41/2) / U: y. (41/2)

yèti ‘yedi sayısı (7)’

A: y. (41/2)

TRHM’de yeti/yèti/yiti ‘yedi’ (Şirin 2016: 748; Yıldırım 2017: 367), EU’da yeti/yèti/yiti ‘yedi’ (Wilkens 2021: 882, 892-894, 906)

3.151. yetmiş

‘yetmiş sayısı (70)’

O: y. (41/9)

TRHM’de yetmiş/yétmiş ‘yetmiş’ (Şirin 2016: 748; Aydın 2017: 176), EU’da yetmiş/yitmiş ‘yetmiş’ (Wilkens 2021: 895, 907)

3.152. yilkı

I. ‘yilkı, (otlayan) at sürüsü’

A: y. (41/7) / K: y. (41/7) / T: y. (41/7) / U: y. (41/7)

II. ‘toynaklı hayvan’

Baz: y. (41/8)

III. 'hayvan sürüsü'

O: y. (41/7)

TRHM'de yılık 'dört ayaklı evcil hayvanlar, çiftlik hayvanları' (Şirin 2016: 748), EU'da yılık 'yılık, hayvan; yük hayvanı; sığır' (Wilkens 2021: 899)

3.153. yok

'yok; bulunmama, mevcut olmama, sahip olmama durumu'

A: y. (41/2, 41/8) / Bat: y. (41/2) / Baz: y. (41/2) / M: y. (41/2) / N: y. (41/2) / R: y. (41/2) / T: y. (41/2, 41/8) / U: y. (41/2, 41/8)

TRHM'de yok 'yok; yoksul; (fiil çekim ögesi) değil' (Şirin 2016: 749), EU'da yok 'yok, mevcut değil, bulunmayan; yok edilmiş; asılsız, esassız; fakir, yoksul; temelsiz, geçersiz, asılsız; boş; alçak, bayağıfakirlik, yoksulluk; boşluk (Skt. śūnyatā); hiçlik, yokluk, olmama, bulunmama, bulunmayış, mevcut olmama; yığılmış; yukarıdaki yer, yukarı (?), kayalık, konmuş kaya, yayla' (Wilkens 2021: 909-910)

3.154. Yola/Yula

Yola 'Yola, kişi adı; lamba, meşale anlamına gelir.'

Bat: Y. (41/3) / Baz: Y. (41/3) / M: Y. (41/3) / K: Y. (41/3) / R: Y. (41/3)

Yula 'Yula, kişi adı'

A: Y. (41/3) / O: Y. (41/3) / T: Y. (41/3) / U: Y. (41/3)

TRHM'de Yula 'yer adı' (Aydın 2018: 201), EU'da (Wilkens 2021:)

Yazıtlar dönemi metinlerinden yalnız burada tespit edilen özel isim, Türk runik yazı sisteminin ünlüleri okutmadaki esnekliğinden ötürü Yola/Yula okunabilir (Aydın 2024: 179). EU'da yula 'meşale, lamba, fener, ışık (bir tanrı kızının da adı); kişi adının bir bölümü' (Wilkens 2021: 918)

3.155. yüd-

'ağırlık yüklenmek, taşımak, ulaştırmak'

A: y.-er (41/5) / T: y.-er (41/5) / U: y.-er (41/5)

TRHM’de tespit edilmemiştir, EU’da yüd- ‘yüklemek, taşımak, nakletmek’ (Wilkins 2021: 922)

3.156. zezel

‘nazik’

K: z. (41/10)

TRHM’de ve EU’da tespit edilmemiştir.

4. Tespit ve Değerlendirmeler

Derlemden elde edilen 156 madde başı ile ilgili TRHM ve EU söz varlığı temelindeki tespit ve değerlendirmeler maddeler halinde şu şekilde sıralanmıştır:

4.1. Hem TRHM’de hem EU’da tanığı bulunan 75 madde başı tespit edilmiştir: ab/aw, aç/ıça, adak, aga, agı, agıl, ak, al-, altı yüz, altmış, altın/altun, amga, ana, ara, aşnukı, at, at-, ay, ay-, бага, balık, bar, baş, bel, ben, bin-, biñ, çerig, dakı, deg/teg, eçi, ed, eder, ege, egid-/ëgit-/igid-, el, elig, er, eren, er erdem, esiz/esizim/siz, eş/ëş/iş, gadaş/kagadaş/kagdaş, geyik/geyik, iç, için/üçin/üçün, içreg, kal-, kan, kanta, kanı, ne, öl-, öt, sarıg/sarig/serig, señ, señir, sınar, sunur, tag, tamka, tañ, taşaru/taşru, teg, tik-, tile-, ton, yaş, yaşıç, yat, yed-, yeti/yëti, yetmiş, yılık, yok

Tespit edilen madde başlarının yarıya yakınının hem TRHM’de hem de EU’da ortak olması, Türkçenin yazıtlar döneminin son evresine ait olduğu hipotezini kuvvetlendirmektedir.

4.2. Yalnız TRHM’de tanığı bulunan 3 madde başı tespit edilmiştir: aş, egri tebe/egri tewe, er at

4.3. Yalnız EU’da tanığı bulunan 16 madde başı tespit edilmiştir: aç/ıça, ag, aña-, atan, eg-, egeç/egeçi/egiç, etil-, sañ/say, sañ-/say-, tal, tuñ, urug, uyuk, yerel-/yeril-/yiril-, Yola/Yula, yüd-

Türkçenin yazıtlar dönemi düşünüldüğünde bu sözcüklerin yalnız EU’da tanığının olması, ilgili sözcüklerin dönemdeki tek örneğinin E-41’de bulunduğunu gösterir. Bu yönüyle yazıtın söz varlığının dönem sözlüğü çalışmalarında gözden kaçırılmaması gerektiğini göstermektedir. Ayrıca Türkçenin yazıtlar döneminin son evresine ait olduğu hipotezini de kuvvetlendirmektedir.

4.4. TRHM’de ve[ya] EU’da, E 41 yazıtında tanıklandığı biçim[ler]den farklı biçim[ler]de tanığı bulunan 29 madde başı tespit edilmiştir:

4.4.1. aş ‘kakım, gelincik’: TRHM’de as biçiminde tespit edilmiştir, EU’da tespit edilmemiştir.

4.4.2. ben ‘teklik birinci kişi’: TRHM’de ben/bin/men, EU’da men biçimlerinde tespit edilmiştir.

4.4.3. bin- ‘(ata) binmek’: TRHM’de bin-/min-, EU’da min- biçimlerinde tespit edilmiştir.

4.4.4. biñ ‘bin sayısı’: TRHM’de biñ/miñ, EU’da miñ biçimlerinde tespit edilmiştir.

4.4.5. dakı ‘da bağlacı’: TRHM’de ve EU’da ötümsüz takı biçiminde tespit edilmiştir.

4.4.6. ege ‘abla’: TRHM’de ve EU’da ötümsüz eke biçiminde tespit edilmiştir.

4.4.7. egeç/egeçi/egiç ‘annecik, teyzecik, abla, hala’: TRHM’de tespit edilmemiştir, EU’da ötümsüz ekeç biçiminde tespit edilmiştir.

4.4.8. er- ‘olmak yardımcı fiili’: TRHM’de er-/êr-, EU’da er- biçimlerinde tespit edilmiştir.

4.4.9. etil- ‘I. Yap[ıl]mak; II. İtilmek; mec. sürgün edilmek’: TRHM’de tespit edilmemiştir, EU’da étil-/itil- biçimlerinde tespit edilmiştir.

4.4.10. gadaş/kagadaş/kagdaş ‘akraba; erkek kardeş; dost’: TRHM’de kadaş, EU’da kadaş/kudaş biçimlerinde tespit edilmiştir.

4.4.11. gerçin ‘[koyu] doru renk[li]’: TRHM’de tespit edilmemiştir, EU’da kerçin biçiminde tespit edilmiştir ancak Wilkens anlamının bilinmediğini belirtmiştir.

4.4.12. geyik/geyik ‘geyik; av hayvanı’: TRHM’de ve EU’da ötümsüz keyik biçiminde tespit edilmiştir.

4.4.13. güç ‘güç’: TRHM’de ve EU’da ötümsüz küç biçiminde tespit edilmiştir.

4.4.14. içreg ‘devlet memuru’: TRHM’de iç[i]reki, EU’da içreki biçiminde tespit edilmiştir.

4.4.15. seņ ‘general, paŗa’: TRHM’de ve EU’da saņun/seņün biŗiminde tespit edilmiŗtir.

4.4.16. suņur ‘akdoŗan’: TRHM’de ve EU’da suņkur biŗiminde tespit edilmiŗtir.

4.4.17. tamka ‘damga, mŗhŗr’: TRHM’de tamka, EU’da tamga biŗimlerinde tespit edilmiŗtir.

4.4.18. taņ ‘tay’: TRHM’de ve EU’da tay biŗiminde tespit edilmiŗtir.

4.4.19. taŗaru/taŗru ‘dıŗarı; mec. yurt dıŗı’: TRHM’de taŗra, EU’da taŗra/taŗgaru/taŗkaru biŗimlerinde tespit edilmiŗtir.

4.4.20. tuņ ‘ilk’: TRHM’de tespit edilmemiŗtir, EU’da ton/tun biŗimlerinde tespit edilmiŗtir.

4.4.21. urug ‘soy’: TRHM’de urugsırat-, urugsuz; EU’da urug biŗimlerinde tespit edilmiŗtir.

4.4.22. uyuk ‘I. Kaygılı, II. İyi imaj’: TRHM’de tespit edilmemiŗtir, EU’da oyuk/uyuk biŗimlerinde tespit edilmiŗtir.

4.4.23. yaŗıŗ ‘mızrak’: TRHM’de ve EU’da yaŗıŗ biŗiminde tespit edilmiŗtir.

4.4.24. yat ‘yabancı’: TRHM’de ve EU’da yad/yat biŗimlerinde tespit edilmiŗtir.

4.4.25. yed- ‘ayrılmak; mec.  lmek’: TRHM’de yet-/yüt-, EU’da yüt-biŗimlerinde tespit edilmiŗtir.

4.4.26. yerel-/yeril-/yiril- ‘ayrılmak’: TRHM’de tespit edilmemiŗtir, EU’da yeril- biŗiminde tespit edilmiŗtir.

4.4.27. yeti/y ti ‘yedi’: TRHM’de ve EU’da biŗimlerinde yeti/y ti/yiti tespit edilmiŗtir.

4.4.28. yetmiŗ ‘yetmiŗ’: TRHM’de yetmiŗ/y tmiŗ, EU’da yetmiŗ/yitmiŗ biŗimlerinde tespit edilmiŗtir.

4.4.29. Yola/Yula ‘kiŗi adı’: TRHM’de tespit edilmemiŗtir, EU’da Yula/yula biŗimlerinde tespit edilmiŗtir.

Türk runik metinlerdeki okuma esnekliŗi bir kenara bırakıldıŗında tespit edilen sözcüklerin farklı biŗimlerde tanıŗının olması, yazıtın diyalektolojik verilerinin sözlüklerde belirtilmesi gerektiŗini göstermektedir.

4.5. TRHM’de ve[ya] EU’da, E 41 yazıtında tanıklandığı anlam[lar]dan farklı anlam[lar]da tanığı bulunan 21 madde başı tespit edilmiştir:

4.5.1. aç/ıça ‘akraba’: TRHM’de tespit edilmemiştir, EU’da ‘kapsamlı, detaylı’ anlamıyla tespit edilmiştir.

4.5.2. adak ‘bir şeyin sonu[nda]’: TRHM’de yalnız ‘organ’, EU’da hem ‘organ’ hem de E 41’deki anlamıyla tespit edilmiştir.

4.5.3. aga ‘erkek kardeş’: TRHM’de ‘toplumda saygı gören kadın ve erkeklere verilen unvan’, EU’da E 41’deki anlamıyla tespit edilmiştir.

4.5.4. amga ‘hazineci’: TRHM’de amga/amgı ‘dağ keçisi’, EU’da ‘bir unvan’ anlamıyla tespit edilmiştir.

4.5.5. as ‘cariye’: TRHM’de ‘gelincik, kakım’ anlamıyla tespit edilmiştir, EU’da tespit edilmemiştir.

4.5.6. aş ‘kakım, gelincik’: TRHM’de tespit edilmemiştir, EU’da aş ‘aş yem, yemek’ anlamıyla tespit edilmiştir.

4.5.7. бага ‘I. Askerî rütbe, II. At cinsi, III. Böcek?, IV. Özel isim’: TRHM’de бага ‘bir unvan niteleyicisi’, EU’da бага/baka ‘kurbağa, kaplumbağa; vulva, kadın dış cinsiyet organı; kişi adının bir bölümü’ anlamlarıyla tespit edilmiştir.

4.5.8. bar ‘I. Var, varlık, II. Yurt, vatan’: TRHM’de ve EU’da yalnız ilk anlamıyla tespit edilmiştir.

4.5.9. baş ‘I. kafa; mec. hafıza, II. Yaşlı, kıdemli, III. Uç, IV. Büyük, lider, V. Torba’: TRHM’de ve EU’da ‘torba’ anlamı dışındaki anlamlarda tespit edilmiştir.

4.5.10. eçi ‘I. Dost, II. Amca, III. Ağabey’: TRHM’de ve EU’da ‘dost’ anlamı dışındaki anlamlarıyla tespit edilmiştir.

4.5.11. Ediz/Ediz El ‘Bir boy adı’: TRHM’de hem boy adı olarak hem de ‘yüksek’ anlamıyla, EU’da yalnız ‘yüksek’ anlamıyla tespit edilmiştir.

4.5.12. eg-/eñ- ‘I. Eğmek, II. Toplamak, III. Kurban etmek’: TRHM’de tespit edilmemiştir; EU’da ikinci ve üçüncü anlamlarıyla tespit edilmemiştir, birinci anlama ek olarak ‘korkmak, endişelenmek, şaşırmak’ anlamlarıyla tespit edilmiştir.

4.5.13. egeç/egeçi/egiç ‘annecik, teyzecik; abla, hala, teyze gibi büyük kadın’: TRHM’de tespit edilmemiştir, EU’da ‘dişi’ anlamıyla tespit edilmiştir.

4.5.14. egid-/ëgit-/igid- ‘beslemek, büyütme; eğit[il]mek’: TRHM’de yalnız ‘beslemek büyütme’ anlamıyla, EU’da her iki anlamıyla tespit edilmiştir.

4.5.15. etil- ‘I. Yap[ıl]mak; II. İtilmek; mec. sürgün edilmek’: TRHM’de tespit edilmemiştir, EU’da ‘süslü olmak, tedarikli olmak, donanmış olmak, üretilmek, yapılmak, yaratılmak; olgunlaşmak, verimli olmak; tertip edilmek; yetişmek, büyümek’ anlamlarıyla tespit edilmiştir.

4.5.16. kuz ‘ocak, yuva’: TRHM’de ve EU’da ‘kuzey’ anlamıyla tespit edilmiştir.

4.5.17. Senjrem ‘özel isim’: TRHM’de tespit edilmemiştir, EU’da ‘manastır’ anlamıyla tespit edilmiştir.

4.5.18. tañ ‘I. Tay, II: Oğul, evlat, III. Asker kampı’: TRHM’de ve EU’da yalnız ‘tay’ anlamıyla tespit edilmiştir.

4.5.19. ton ‘I. Giysi, II. Asker kampı’: TRHM’de ve EU’da yalnız ‘giysi’ anlamıyla tespit edilmiştir.

4.5.20. uyuk ‘I. Kaygılı, II. İyi imaj’: TRHM’de tespit edilmemiştir, EU’da ‘keçe ayakkabı, çorap’ anlamıyla tespit edilmiştir.

4.5.21. Yola/Yula ‘kişi adı’: TRHM’de tespit edilmemiştir, EU’da ‘meşale; kişi adı’ anlamlarıyla edilmiştir.

Yazıttaki maddelerin anlam farklılıklarıyla tespit edilmesi, anlam değişmesi çalışmalarına örnek olmakla birlikte Türkçenin yazıtlar dönemi içinde farklı zaman veya bölgeye ait olduğunu gösteren diyalektoloji verisidir.

4.6. Ne TRHM’de ne de EU’da tanığı bulunan 53 madde başı tespit edilmiştir: ağşaga, adakı, agış, Akbay/Kabay/kabay, akuz, ana ege, Ana Gemçig/Ana Gimçig, andar, artınga al-, aşam, ayık, basık, basık tag, başça, buda, eg, egdi, eged/eget/egit, egmeç/egmiç, egrit, egyel, Elçi Ergene/Elçi Ergene, elgin, elgün, eligenis, ereşen/ereşin/Erşen/erşin, ergey, er sañ, er toyukçin, erüt-, es, eşen-/eşin-, Ez Ezil, gaşga atan, gaşga tañ, gıydar atan, ık, içgit, Kan Eregye, okuz, orag, seg-, segir, sekiz yetmiş/sekiz yetmiş, taş ur-, toñ, uragın, uş, yal akı/yel akı, yaşça, yeder ton, yer al-, zezel

4.6.1. adakı ‘babacığım’: Sözcüğün sevgi/küçültme anlamı katan +kI+ ekli ve /t/ sesi ötümlüleşmiş (ataki > adakı) tanığı bulunmamakla birlikte ata ‘baba’ hem TRHM’de hem EU’da tespit edilmiştir.

4.6.2. ağış ‘yükselme; mec. yüce, terfi vs.’: Sözcüğün -Iş+ ekli tanığı bulunmamakla birlikte ag- ‘yükselmek’ hem TRHM’de hem de EU’da tespit edilmiştir.

4.6.3. ana ege ‘küçük kız kardeş, süt anne’: Söz öbeği olarak tanığı bulunmamakla birlikte ana ve ege’nin ötümsüz biçimi eke hem TRHM’de hem de EU’da tespit edilmiştir.

4.6.4. artınga al- ‘ardına almak, arkasına almak, yanına almak; mec. desteğini sağlamak; artmak, çoğalmak; mec. neslini devam ettirmek; mec. baş eğdirmek’: Söz öbeği olarak tanığı bulunmamakla birlikte art ve al- hem TRHM’de hem de EU’da tespit edilmiştir.

4.6.5. buda ‘boy, endam’: EU’da bod ‘vücut, boy; suret, minyatür’ ?

4.6.6. Elçi Ergene/Elçi Ergene ‘kişi adı’: Özel isim olarak yalnız E 41’de tespit edilmekle birlikte hem TRHM’de hem de EU’da elçi/élçi ‘diplomatik elçi’ tespit edilmiştir.

4.6.7. er toyukçin ‘nalbant’: Söz öbeği olarak tanığı bulunmamakla birlikte sözcük tabanı olması muhtemel tuyug ‘toynak’ hem TRHM’de hem de EU’da tespit edilmiştir.

4.6.8. eşen-/eşin- ‘I. (At) koşturmak, II. Satmak’: TRHM’de ve EU’da tanığı bulunmamakla birlikte eş- TRHM’de ‘(at) rahvan gitmek’, EU’da yorgun, ağır ağır yürümek’ tespit edilmiştir.

4.6.9. gaşga atan ‘alnı akıtmalı deve’: Söz öbeği olarak tanığı bulunmamakla birlikte gaşga’nın ötümsüz biçimi kaşga ve atan EU’da tespit edilmiştir.

4.6.10. gaşga tañ ‘alnı akıtmalı at’: Söz öbeği olarak tanığı bulunmamakla birlikte gaşga’nın ötümsüz biçimi kaşga EU’da, tay hem TRHM’de hem EU’da tespit edilmiştir.

4.6.11. gıydar atan ‘binek deve’: Söz öbeği olarak tanığı bulunmamakla birlikte atan EU’da tespit edilmiştir.

4.6.12. sekiz yetmiş/sekiz yetmiş ‘altmış sekiz’: Söz öbeği olarak bire bir tanığı bulunmamakla birlikte EU’da sekiz yetmişinç tespit edilmiştir.

4.6.13. taş ur- ‘taş(a) yazdırmak’: Söz öbeği olarak tanığı bulunmamakla birlikte taş ve ur- hem TRHM’de hem de EU’da tespit edilmiştir.

4.6.14. yal akı/yel akı ‘(beyaz yeleli) yılık’: Söz öbeği olarak tanığı bulunmamakla birlikte yel ve ak hem TRHM’de hem de EU’da tespit edilmiştir.

4.6.15. yeder ton ‘asker üniforması’: Söz öbeği olarak tanığı bulunmamakla birlikte ton hem TRHM’de hem EU’da tespit edilmiştir.

4.6.16. yer al- ‘yurt edinmek’: Söz öbeği olarak tanığı bulunmamakla birlikte yer ve al- hem TRHM’de hem EU’da tespit edilmiştir.

Derlemdeki madde başının üçte birine yakınının Eski Türkçe döneminin büyük dilimini oluşturan TRHM ‘de ve EU’da tanığının olmaması, araştırmacıları sonraki dönem metinlerindeki söz varlığından hareketle okuma-anlamlandırma önerilerinde bulunmaya zorlamıştır. Bu durum da özellikle Türk araştırmacıların doğal bir dil bilinciyle öncelikle kendi diyalektinde (Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Kazak Türkçesi, Kırgız Türkçesi) ve o diyalektin ağızlarında aramasından kaynaklı okuma hatalarına, yalancı eş değerlere denk gelmesine sebep olarak çok farklı söz varlığı ortaya çıkarmıştır. Buna Yenisey yazıtlarının Eski Kırgızcaya ait metinler olduğunu düşünenler de eklendiğinde durum daha da karmaşıklaşmıştır.

4.7. Naşirlerce farklı transkripsiyonu tercih edilen 27 madde başı tespit edilmiştir: ab/aw, aç/ıça, altın/altun, Akbay/Kabay/kabay, Ana Gemçig/Ana Gimçig, deg/teg, Ediz/Ediz El, egeç/egeçi/egiç, eged/eget/egit, egid-/ëgit-/igid-, egmeç/egmiç, egri tebe/egri tewe, Elçi Ergene/Ëlçi Ergene, ereşen/ereşin/Erşen/erşin, esiz/esizim/siz, eş/ëş/iş, gadaş/kagadaş/kagdaş, geyik/geyik, için/üçin/üçün, sañ/say, sañ-/say-, sarıg/sarig/serig, sekiz yetmiş/sekiz yetmiş, taşaru/taşru, yal akı/yel akı, yerel-/yeril-/yiril-, yeti/yëti.

4.7.1. Akbay/Kabay/kabay: Türk runik metinlerin imlasından kaynaklı Akbay/Kabay biçiminde bir Türk boyu olarak okumalar olmakla birlikte kabay okunarak ‘I. Beşik, II. Yaban domuzu, III. Sıradan (kadın)’ olmak üzere farklı anlamlandırmalar da yapılmıştır.

4.7.2. esiz/esizim/siz: Yazıtların ilk dönem naşirleri tarafından siz okunup ‘teklik ikinci kişi’ anlamlandırılan sözcük, sonraları esiz okunmuştur ancak ‘ah/vah acıma ünlemi; kötü; kıymetli; sahipsiz’ gibi birbirinden farklı anlamlarda yorumlanmıştır.

Söz varlığının tespitinde transkripsiyon farkının olmasının temel sebebi araştırmacıların tercihi olmakla birlikte metin tamiri yapılarak yazıcı yanlışlarının düzeltilmesi de bu çeşitliliğe sebebiyet vermiştir.

4.8. Naşirlerce anlamlandırıl[a]mayan (soru işaretli “?” bırakılan) 7 madde başı tespit edilmiştir: andar, aşam, egyel, erüt-, öt-, segir, til

4.8.1. öt-: TRHM’de ve EU’da ‘öğüt, nasihat’

4.8.2. til: TRHM’de tıl ‘dil; muhbir’, til ‘dil’; EU’da til ‘konuşma organı’

Naşirlerin okuyup anlam vermediği sözcüklerden metnin bağlamına uygun tespit edilen iki maddenin TRHM’de ve EU’da izi bulunurken diğerlerine ulaşamamıştır. Bu durum da dönem içinde yazıtın tek örnek verisinin zenginliğini göstermektedir.

5. Sonuç

Bir yazıtın okuma ve anlamlandırma farklılıkları karşılaştırılarak çalışıldığında bile Yenisey yazıtlarının söz varlığının zenginliği görülmektedir. Aynı işaretler farklı okuyucularda ek veya sözcük olarak karşımıza çıkmakta hatta bazen bire bir işaretin tespiti aynı olsa ve aynı okunsa bile sözcüklere verilen anlam farklı olmaktadır. Bu sebeple Yenisey yazıtlarının söz varlığını oluştururken karşılaştırmalı yayın yapılarak veritabanlarında tarama yapan araştırmacılar için hizmete sunulmalıdır. Örneğin zezel maddesine bakan bir araştırmacı sadece Kormuşin yayınında 10. satırında tanıklandığını bilgisiyle karşılayacaktır ancak diğer okumalara göre hazırlanmış bir sözlük çalışmasında bu maddeyi bulamayacaktır. Yine *artınga al-* maddesine baktığında birden fazla anlamlandırma görecektir. Madde başlarındaki transkripsiyon tercih farklılıklarının gösterimi de araştırmacılara kolaylık sağlayacaktır.

Okuma-anlamlandırma önerilerinde naşirlerin tercihlerinin yanı sıra neşir tarihlerinde erişebildikleri kaynaklar da önemlidir. Örneğin Orkun, Malov ve okuyuşu birçok yerde Malov ile paralellik gösteren Batmanov’un okuma önerilerini *Drevnetyurkskiy slovar’* ve Clauson’un *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish* gibi eski Türkçenin temel sözlüklerinin yayım tarihinden çok daha önce yapmış olmalarından ötürü hata yapmaları olağandır. Örneğin Orkun birçok yerde *Divanu Lugati’t-Türk’e* başvurarak açıklama yaptığı gibi 2. Satırda da Divan’daki tuyug ‘toynak’ sözcüğünden hareketle yaptığı *er*

toyukçin ‘nalbant’ okumasını Recebli, “... nalbənd yeddi əvvəlki dostum qovuldu nə deməkdir, bu bir. İkincisi, xatirəsinə belə böyük abidə qo'yulmuş adam nə üçün təkcə nalbəndlərlə, həm də yeddisi ilə birdən (görəsən, ətrafda daha nalbənd qalraadı ki?) dostluq edirdi. Axı, bu nalbəndləri nə üçün sürgün edirdilər? və s. və i.a” diyerek nüktədən bir üslupla eleştirmişdir (2009: 124). Ancak Recebli’nin neşir tarihinin 2009’da olmasına rağmen sadece Orkun ve Malov neşirlerindeki okuma-anlamlandırma önerilerini karşılaştırarak kendi okuma önerisinde bulunması ve hatta bir satırda öneride dahi bulunmayarak iki yayındaki okumayı aynen vermesi de dikkat çekicidir. Öte yandan Useev’in Yenisey yazıtlarını Eski Kırgızca olarak değerlendirmesinden hareketle Kırgız halk ağızlarındaki malzemelere dayanarak okuma önerilerinde bulunması da sözlükteki çeşitliliğin farklı bir sebebidir. Bazılhan, okuma-anlamlandırma önerilerinin yanında açıklama ve notlandırma gibi bir sistem kullanmamıştır. Tekin’in çağdaş Türk lehçelerindeki verilerle desteklediği diğer çalışmaları gibi bu yazıtı okuduğu makalesi de öncüdür. Özellikle yazıttaki diyalekt farkına dikkat çekmesi yönüyle değerlidir. Kormuşin, yazıtın paleografyasını ve yazıttaki damgayı incelemesinin yanı sıra satırların yeri ve satır sayısı meselelerindeki farklı tutumuyla diğer araştırmacılardan ayrılmaktadır. Güncel ve kapsamlı bir yayın olarak Aydın (2019) neşri ise eski bütün okuma önerilerini değerlendirildikten sonra tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki verilerle birlikte etimolojik sözlüklerdeki malzemenin de bütüncül olarak el alınarak okuma-anlamlandırma önerilerinin verilmesiyle metodoloji olarak farklı bir yerdedir.

Yazıttaki karşılaştırmalı söz varlığının TRHM’de ve EU’da izi sürüldüğünde madde başlarının yarıya yakınının ortak olması ve bazılarının E-41 dışında yalnız EU’da tanığının olması, metnin Türk runik metinler içinde son döneme ait olduğu hipotezini kuvvetlendirmektedir.

Neşir karşılaştırmalı söz varlığı ortaya koymanın amaçlanarak TRHM’de ve EU’da izlerinin sürüldüğünde ulaşılan bu sonuçlar dışında tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinin bütününe kapsayan bir karşılaştırma yapıldığında yeni tespitler yapılması da mümkün görünmektedir.

Kısaltmalar

A Aydın 2019.

Bat Batmanov 1959.

Baz	Bazılhan 2005.
EU	Eski Uyğurca.
K	Kormuşın 2016.
M	Malov 1952.
N	Tuna 2008.
O	Orkun 1940.
R	Recebli 2009.
S	Sertkaya 2005.
T	Tekin 1999.
TRHM	Türk runik harfli metinler.
U	Useev 2019.

Kaynakça

- Alimov, R. (2013). *Tanrı Dağı Yazıtları: Eski Türk Runik Yazıtları Üzerine Bir İnceleme*. Konya: Kömen Yayınları.
- Aydın, E. (2011). Yenisey Yazıtlarıyla İlgili Genel Sorunlar Üzerine Notlar. In Şavk, Ü. Ç. (Ed.), *Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl Konulu III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu 26-29 Mayıs 2010 Bildiriler Kitabı Cilt I* (pp. 89-95). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Aydın, E. (2012). Yenisey yazıtları nasıl tarihlendirilebilir? *Turkish Studies*, 7(2), 161-168.
- Aydın, E. (2016). *Eski Türk Yer Adları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Aydın, E. (2017). *Orhon Yazıtları: Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Aydın, E. (2018). *Uygur Yazıtları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Aydın, E. (2019). *Sibiry'a'da Türk İzleri Yenisey Yazıtları*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Aydın, M. (2024). *Eski Türk Kişi Adları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Batmanov, I. A. (1959). *Yazık Yeniseyskih Pamyatnikov Drevnetyurkskoy Pis'mennosti*. Frunze: Akademiya Nauk Kirgizskoy SSR.
- Bazılhan, N. (2005). *Kone Turik Bitiktastarı Men Eskertkishteri (Orkhon, Yenisey, Talas)*. Almatı: R. B. Doğu Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.

Donner, O. (1892). *Wörterverzeichnis zu den inscriptions de l'Iénisseï*. Helsingissa: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjapainossa.

Kazakistan Cumhuriyeti Kültür ve Enformasyon Bakanlığı Türk Yazılı Dil Komitesi. Kemchik-chirgak (e-41). (https://bitig.kz/show_big.php?fn=copies/566.gif, Erişim: 28.10.2023).

Kormuşin, İ. [V.] (2008a). E-41 (Hemçik Çırgakı Yazıtı). Çev. Alimov, R. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 18, 181-206.

Kormuşin, I. V. (2008b). *Tyurkskiye Yeniseyskiye Epitafii, Grammatika, Tekstologiya*. Moskva: Nauka.

Kormuşin, I. (2016). *Yenisey, Altay, Kırgızistan Yazıtları ve Kağıda Yazılı Runik Belgeler*. Ankara: BilgeSu.

Kormuşin, İ. V. (2017). *Yenisey Eski Türk Mezar Yazıtları. Metinler ve İncelemeler*. Çev. Alimov, R. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Malov, S. Y. (1952). *Yeniseyskaya Pismennost Tyurkov Teksti i Issledovaniya*. Moskova-Leningrad: Nauka.

Mozioğlu, E. (2015). *Runik Harfli Dağlık Altay Bölgesi Yazıtları*. Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Orkun, H. N. (1940). *Eski Türk Yazıtları III*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Recebli, E. (2009). *Kadim Türk Yazısı Abideleri Göytürk Yazısı Abideleri II*. Bakı: Nurlan.

Sertkaya, O. F. (2005). Yenisey Yazıtları'ndan 10, 25, 41, 51, 70, 109 ve 110 Üzerine Etimolojik Açıklamalar ile Düzeltmeler. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 39, 209-228.

Şirin, H. (2016). *Eski Türk Yazıtları: Söz Varlığı İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tekin, T. (1999). Hemçik-Çırgakı Yazıtı. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 9, 5-15.

Tuna, O. N. (2008). Köktürk Yazılı Bazı Metinlerde Kullanılan Sembollerinin Fonetik Değerleri Üzerine. Çev. Güzel, S. *Dil Araştırmaları*, 2(2), 111-128.

Tüngüç, K. (2024). Eski Türk Runik Yazılı ile Uygur Yazılı Sosyokültürel Metin Örnekleri Üzerine Bir Karşılaştırma. *Journal of Old Turkic Studies*, 8(2), 341-358.

Useev, N. (2019). Rusya Federasyonu'ndaki Yazıtlar. In Gökdağ, B. A. et al. (Eds.), *Ortak Türk Tarihi Cilt VI* (pp. 337-401). Ankara: Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi Yayınları.

Vasilyev, D. D. (1983). *Korpus Tyurkskih Runičeskih Pamyatnikov Basseyne Yeniseya*. Leningrad: Akademiya Nauk SSSR.

Yıldırım, F. (2017). *İrk Bitig ve Orhon Yazılı Metinlerin Dili*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ek 1: Satırlardaki Okuma ve Anlamlandırma Farklılıkları

A-1. er erdemim tal? ara eşim biñ erim esizim e balık tagım esizim e

Erkeklik kahramanlığım, ağaçlar? Arasında(ki) eşim (dostum), bin askerim ne yazık! Köyüm ve dağlarım, ne yazık!

Bat-1. er erdemim (andar?) kalar eşim biñ erim sizime basık tagım sizime

Yiğitliğim, kalan dostlarım (danışmanlarım, av yoldaşlarım?), bin erim, size; hizmetçilerim, size.

Baz-1. er erdemim atlar eşim biñ erim esizime balık tagım esizime

Cesaretim, atlar(ım), dostum, bin kahramanım, şehrim, dağım; sahipsiz (kaldı).

K-1. er erdemim til ara eşim biñ erim esizim-e belim tagım esizim-e

Savaşçı er şecaatim, sevgili zevcelerim, bin askerim, yazık bana! Benim ovalarım ve dağlarım, yazık bana!

M-1. er erdemim (andan?) kalar eşim biñ erim sizime basık tagım sizime

Yiğitliğim, kalan dostlarım (danışmanlarım, av arkadaşlarım, yoldaşlarım), binlerce kahramanım size, kullarım size.

O-1. er erdemim kalır eşim bin erim sizime balıktagım sizime

Er erdemim kalan eşim; bin erim; şehirdekilerim sizlere

R-1. er erdemim aňlar eşim⁵ biñ, erim sizime basık tagım sizime

Yiğitlik cesaretim, anlayan dostum, bin savaşçım, sizden; alçak dağım, senden.

T-1. er erdemim tal ara eşim biñ erim esizime balık tagım esizime

Erlik erdemim, söğütler arasında(ki) eş ve yoldaşlarım, bin adamım, ne yazık! Köylerim ve dağlarım, ne yazık!

⁵ Baskı hatasıyla eşit yazılmış.

U-1. er erdemim, kalır eşim, biñ erim, esizime, balık, tagım, esizime

Er(lik) erdemime, (bu dünyada) kalacak dostlarım(a), bin erim(e), değerlilerime, şehir(lerime), dağlarım(a), değerlilerime,

A-2. tañlarım er atım yok üçün yeti aşnukı eşim taş urı tikti

Taylarım. (Önceleri) erkeklik adım olmadığı için yedi eski eşim, dostum taş(a) yazdırıp diktiler.

Bat-2. toñlarım er atım yok üçün yeti aşnukı eşim taşru etilti

Kamplarım; (Başlangıçta) kahramanlık ismim olmadığından, daha önceki yedi eylemimi dış savaşlarda (dışarıda) gerçekleştirdim.

Baz-2. tuñlarım er atun yok için yeti aşnukı eşim taşru etilti

İlk göz ağrısı yavrularım, kahramanlık adı olmadığı için yedi eski dostum, dışarı gönderildi.

K-2. tuñlarım er at uyuk üçün yeti aşnukı eşim taş uru tikti

İlk erlerim kaygılı tasalı (bu dünyayı terk ettikleri) için benim ilk yedi arkadaşım taş(a) (bu yazıtı) hâkettiler.

M-2. tonlarım er atım yok üçün yeti aşnukı eşim taşru etilti

Kamplarım; (Başlangıçta) kahramanlık ismim olmadığı için, en önemli eylemlerimin yedisi dış savaşlarda (dışarıda) gerçekleşti.

N-2. tañlarım er atın yok üçün yeti aşnukı erim taşaru tegti

Oğullarım kahraman adına sahip olmadıkları için (onlar) benim yedi yaşlı hizmetçimle beraber yurt dışına gittiler.

O-2. taylarım er toyukçin yeti aşnukı erim taşaru tileti

Taylarımın nalbandı (?) yedi eski adamım taşra (gitmek) diledi.

R-2. tañlarım er atım yok üçün yeti aşnukı eşim taşru etilti.

Taylarım, yiğitlik adım olmadığı için eski arkadaşlarımdan yedisi kovuldu (sürgün edildi, dışarı gönderildi).

T-2. tañlarım er atım yok üçün yeti aşnukı asım taşru etilti

Taylarım... (Önceleri) erlik adım olmadığı için yedi önceki cariyem dışarıya (uzaklara?) gönderildi (?). Ne yazık!

U-2. tanylarım, er at uyuk üçün yeti aşnukı işim taşru etilti

Asker kamplarına (doymadım). Er ad(ı elde etmek ve (iyi bir) imaj için yedi ilk işim (ülke) dışında yapıldı.

A-3. er atım yula ben er erdemim okuz esizim eliğin kagadaşım esizim

Erkeklik adım Yula'dır. Erkeklik kahramanlığım (?) ne yazık! Elli akrabam (ile), ne yazık!

Bat-3. er atım yola ben er erdemim kuz sizim elgin kagadaşım sizim

Kahramanlık adım Yola (yani lamba, meşale), yiğitliğim..... siz, akrabalarım ve yoldaşlarım, siz.

Baz-3. er atım Yola ben er erdemim kuz esizim eligenis gadaşım esizim

Er adım Yola'dır. Er yiğitliğim, ocaktaki (yuvadaki) sahipsiz (kaldı); yeğen(lerim), erkek kardeş(ler)im sahipsiz (kaldı).

K-3. er atım yola ben er erdem okuz esizim elgin kagadaşım esizim

Savaşçı er adım Yula'dır. Savaşçı er şecaatim, heyhat, yazık bana! Benim kandaş akrabalarım ..., yazık bana!

M-3. er atım yola ben er erdemim kuz sizim elgin kagadaşım sizim

Kahraman adım Yola (yani lamba, meşale), yiğitliğim ... siz, yoldaşlarım ve akrabalarım, siz.

O-3. er atım Yula ben er erdemim ? kuz sizim elgin kagadaşım sizim

Er adım Yula; ben er erdemim ... siz benim misafir akrabalarım sizlerim.

R-3. er atım Yola ben er erdemim kuz sizim elgin kagadaşım sizim.

Yiğitlik adım Yola'dır. Yiğitliğim senden; el için olan akrabalarım, sizden.

T-3. er atım yula ben er erdemim okuz esizim el gün kagadaşım esizim

Erlik adım: (Ben) Yula'yım. (Ey) erlik erdemim, ne talihsizlik! Ne yazık! Halkım ve akrabalarım! Ne yazık!

U-3. er atım yula ben er erdemim akuz, esizim, elgin kagadaşım esizim

Adım Yula. Er erdemim, ne yazık, değerlilerim, özgür akrabalarım, değerlilerim.

A-4. aşnukı atlarım eşintim awga ben er altı yüz tamka at

Önceki atlarımı koşturdum. Ava (giderken) bindiğim altı yüz damga(lı) atım.

Bat-4. aşnukı atlarım eşintim бага ben er altı yüz tamka at

Önceden atlara bindim (at sırtındaydım). Ben yüksek rütbeli bir erim (Baga); altı yüz işaretli at.

Baz-4. aşnukı atlarım eşintim бага ben er altı yüz tamka at

Vakti zamanında atlarım(ı) kişnettim (bindim). Baga soylu (değerli?) altı yüz damga(lı) atım.

K-4. aşnukı atlarım eşintim abga biner altı yüz tamka at

Ben hızlı koşan atlara bindim. Av için altı yüzer damgalı at (hazırlarlardı).

M-4. aşnukı atlarım eşintim бага ben er altı yüz tamka at

Önde gelen atlara bindim. Ben yüksek rütbeli bir kocayım (baga, böcek?); altı yüz markalı at.

O-4. aşnukı atlarım şentim abga biner altı yüz atım ak at

Eski atlarımı şentem (?) avda bindiğim altı yüz atım ak attır.

R-4. aşnukı atlarım eşintim бага ben er altı yüz tamka at

Önceki atlarımı sattım. Ben yiğit Bağa'yım. Altı yüz imzalı at.

T-4. aşnukı atlarım eşintim abga biner altı yüz atım ak at

Önceki atlarımı koşturdum. Ava giderken bindiğim altı yüz atım, kır at(larım)...

U-4. aşnukı atlarım eşintim. Abga biner altı yüz atım ak at

Yürük atlarımı (binerek) yürüdüm. Ava bindiğim altı yüz atım ak attır.

A-5. say teg sarig altunum ık gerçin egri tewem agı yüder tañım

Çakıl taşı çok sarı altınlarım, semiz ve koyu doru (renkli) tek hörgüçlü develerim, ipekli kumaşlar taşıyan taylarım.

Bat-5. es yat eg serig altunım egrit (?) eg ... m (?) agı yeder tonım

Edinilen silahlar ve (koruyucu) kıyafetler, parlak altınlarım, halılarım hazinem, kıyafetlerim-teçhizatım (tüm bunlardan ayrıldım yani öldüm).

Baz-5. say deg sarig altınım Segreng g ...ağı ay eder tonum

Dağ gibi (çok) sarı altınım ...ipeği ...er kürküm.

K-5. say teg sarig altınım segir {S+R} k...m gıydar atanım gaşga atanım

Çakıl taşı gibi sarı altınım var. Ah benim binek (?) develerim, benim alnında beyaz nokta olan devem!

M-5. es yat eg serig altınım egrit (?) er ... m (?) ağı yeder tonum

Elde ettiğim silahlarımdan, parlak altınlarımdan, kıyafetlerimden, teçhizatımdan (tüm halılar, hazine, kılık kıyafet...) ayrıldım (öldüm).

N-5. er ay at eg sarig altınım uş...

Adamları (askerleri) çağır. Atları topla. Sarı altınım işte...

O-5. saytig sarig altınım ögr?ç g....m ağı yeder tonum

Saydık (?) sarı altını ... hazine ... elbisem (?)

R-5. es yat eg serig altınım egrit eg ...m ağı yeder tonum.

... sarı altın, halı... Devlet(im), askerî üniformam (kıyafetlerim)

T-5. say teg sarig altınım ık gerçin egri tebem ağı yüder atanım

Çakıl taşı kadar çok sarı altınlarım, semiz ve koyu doru iki hörgüçlü develerim, ipekli kumaşlar taşıyan iğdiş develerim...

U-5. say teg sarig altınım, segir g... ağı yüder atanım, gaşga atanım

Çakıl taşı gibi (çok) sarı altınım, hızlı yürüyen, ipekli kumaş taşıyan develerim, kaşka develerim.

A-6. er erdemimdaki egeçim e ana gemçigte yiriltim

Erkeklik erdemim, anneciğim? ve ana Kemçik'ten ayrıldım!

Bat-6. er erdemim adaki egeçime ana egmeç eget yeriltim

Kahraman yiğitliğim, (canım) babamdan, teyzemden, annemden, eşimden, hizmetçimden (hepinizden) ayrıldım (yani öldüm).

Baz-6. ağşaga tonum

Yepyeni kıyafet(ler)im.

K-6. er erdemimdaki güçüm ana gimçigte yer altım

Ah benim savaşçı er iken sahip olduğum güç. Ben Baş Hemçik'e yerleştim (veya: Savaşçı er iken sahip olduğum güç sayesinde ben Baş Hemçik'e yerleştim.)

M-6. er erdemim adakı egeçime ana egmeç eget yeriltilim

Kahramanca cesaretim, babamdan, teyzemden, annemden, eşimden, hizmetçimden (hepinizden) ayrıldım (öldüm).

N-6. er erdemim adakı egeçimge ana egem içgit yeriltilim

Küçük kız kardeşimden, sevgili annemden ve benim kahramanca (ya da yiğitçe) hünerimin ünü olan hizmetçilerim(den) ayrıldım (ya da koptum).

O-6. er erdemim adakı egiçime ana egmiş egit yereltilim

Er erdemim babacığım, teyzemden, annemden, karımdan, hizmetçilerimden ayrıldım (?)

R-6. er erdemim adakı egeçime ana egmeç eget yeriltilim.

Yiğitlik cesaretim; babamdan, teyzemden, annemden, karımdan, hizmetçimden ayrıldım.

S-6. er erdemim adakı egeçimge ana egem eçi eget yiriltilim

Erlik (kahramanlık) faziletimin sonu(nda) sevgili anneciğimden, süt annem, ağabeylerim (ve) ablalarımından ayrıldım.

T-6. er erdemimdaki egeçim e ana egem eçig et yiriltilim

Er erdemim, heyhat! Anneciğim ve üvey annelerim, atalarım ve cariyelerim! (Sizlerden) ayrıldım!

U-6. er erdemim, adakı, egeçime, ana egem, eçi eget yeriltilim

Er erdemimin sonunda sevgili anneciğimden, süt annem, ağabeylerim (ve) ablalarımından ayrıldım.

A-7. başça barım yaşça yılki esizim e awda geyik atdım kanı ergey

Çok sayıda varlığım, (olgunluğa erişmiş) at sürülerim! Ne yazık! Avlarda vurduğum yaban hayvanları! Hani nerede (şimdi onlar)?

Bat-7. baş açalarım yaş aç a yel akı sizime abda gyy tmka nrgy
İhtiyar akrabalarım, genç akrabalarım, (beyaz yeleli?) at sürülerim; avdayım (veya avcılıktan) size ...

Baz-7. er erdemim dakı egçime anı egmeçi egit yer altım
Cesaretim, koruyucum, ablam ...(anne?) ... yerim, arazim.

K-7. başça barım yaşça ylık esizim-e abda geyik atmak ne ergey
Yurtlarımın başı ve otlayan at sürülerinin tutam saçları, yazık bana! Sürek avında geyik vurmak, kim yapacak?

M-7. baş açalarım yaş aç a yal akı sizime abda gyy tmka nrgy
Yaşlı akrabalarım, genç akrabalarım, (beyaz yeleli?) at sürülerim, size, avdaki (ya da avdan gelen) ... ateş

O-7. baş içalarım yaşça ylık sizime abda egeyin atım ak n r g y
... silah, ylık sizlere; avda kurban ettiğim atım ak

R-7. baş içalarım yaş iç a yel akı sizime abda egeyin atım ak n r g y ...
Büyük akrabalarım, küçük (genç) akrabalarım, at sürüm, sizden; avda kurban ettiğim atım beyaz...

T-7. baş içalarım yaş iç a ylık esizim e abda geyik attım kan ergey
Yaşlı akrabalarım, genç akrabalarım, at sürülerim! Ne yazık! Avlarda vurduğum geyikler! Hani, nerde (şimdi onlar)?

U-7. baş içe barım, yaş içe ylık esizime, abda geyik atmak ne ergey
Baş (torba) içinde servetim, otlak içinde (otlayan) ylık, değerlilerime (doymadım). Avda geyik vurmak ne olacak (kim geyik vurup zenginlik toplayacak)?

A-8. elçi ergeñe igidmişim? ereşin? yok eşim sñarım kanta er sañım kanı ergey

Elçi Ergene(yi) besleyip büyötmüşüm, ? yok, eşim (dostum), etrafimdakiler nerede (?) hani nerede (onlar)?

Bat-8. el çerigiñe egdim eşim (?) rsnyı şm sñrm kanta rsñmk nrgy

Devletin (halkın) ordusuna, er meydanlarıma (savaş alanlarıma) ve ganimetlerime...

Baz-8. baş açā barım yaş açā yġlkı esizime buda egyel atım Kan Eregye

Aklıma gelen her şeyim (varım yoğum ne varsa), genç toynaklım sahıpsiz (kaldı). Boy (endam)...?

K-8. el içreğine eğitmişim erşin yok aşam seşirim kanta er sañmak ne ergey

Devletin içrek'i olmak için eğitildim. ... ovalarım, kayalarım. Han (huzurun)da askerleri kim sayacak.

M-8. el çerigiñe egdim eşim (?) rsnyı şm şırm kanta rsnmk nrgy

Devletin (halkın) ordusuna, savaş alanlarıma ve ganimetlerime ...

O-8. l ç r g n s egdim elim er?şin ayı aşım sunğurum kan ta er sañım ak n r g y

... kurban ettim, elim erşin (?) ayı kakımım, sungurum ... ak ...

R-8. el çerigine egdim eşim ersen ayı eşim sınarım kanta er sañım ak n r g y

Ülkemin ordusuna (canımı) kurban verdim. Dostum, yiğitsin (diye) çağırarak dostum, yarım (can parem) nerede...

T-8. elçi ergeñe egedim asım eremin yok eşim sınarım kanta er as egem kan ergey

Han Ergene, akrabalarım, kadınlarım, erlerim, (onlar) yok (artık). Arkadaş ve yoldaşlarım nerede? Erlerim, kadınlarım, annem... Hani, nerde (onlar)?

U-8. el içreğine egidmişim ereşen yok. eşim seşüm kanta er sanymak ne ergey

Devlet hizmeti için eğittiğim er adayları yok. Eşim, dostum general nerede? Er saymak (yetiştirmek) ne olacak (Kim erleri yetiştirecek)?

A-9. sekiz yetmiş yaşım öltüm esizim e agılımga altmış at bintim

Altmış sekiz yaşım(da) öldüm, ne yazık! Ağılımdaki altmış ata bindim.

Bat-9. sekiz yetmiş yaşım öltim sizime agımga altmış at bintim

Altmış sekiz yaşımda senin için ve hazinem için öldüm. Altmış ata bindim.

Baz-9. el içreğine egdimşem Erşen ayık eşim Seşram kanda erütsem Kan Eregye

Ülkenin iç ordularına boyun eğdi(rdi)ğim Erşen, açıkça düşüncem (gündüz rüyam, hayalim) Sengram nerede ...? Han Eregye?

K-9. sekiz yetmiş yaşım öltim esizim-e agınga altmış at bintim

Yaşım altmış sekizde, ben öldüm, yazık bana! Altımdan (kelimesi kelimesine: iki ayağımın altından) altmış at geçti.

M-9. sekiz yetmiş yaşım öltim sizime agınga altmış at bintim

Altmış sekiz yaşımda sizin için ve hazinem için öldüm. Altmış ata bindim.

O-9. snz yetmiş yaşım öltim sizime agınga altmış at bintim

... yetmiş yaşımda öldüm. Sizlerime: Hazinemde altmış ata bindim.

R-9. Sekiz yetmiş yaşım öltim sizime agınga altmış at bintim.

Altmış sekiz yaşında öldüm. Sizden, bütün servetimden. Altmış ata bindim.

T-9. sekiz yetmiş yaşım öltüm esizim e agınga altmış at bintim

Altmış sekiz yaşım(da) öldüm. Canım! Ağımdan altmış at geçti!

U-9. sekiz yetmiş yaşım öltüm, esizim agınga altmış at bintim

Altmış sekiz yaşımda öldüm, kıymetlilerim. (Hayatta iken sefere) çıkmak için altmış ata bindim.

A-10. zzl uruğın akbay? Uruğın artınga altım

(?) boyunu, Akbay boyunu arkama aldım.

Bat-10. ed eder oragın kabay oragın artınga altım

Pahalı eyerin malzemelerini ve beşiğin kundak elbiselerini yanıma aldım...

Baz-10. sekiz yetmiş yaşım öltim esizime agamga altmış at bentim

Altmış sekiz yaşımda öldüm. Sahipsiz (kalan) kardeşimle altmış at bindim.

K-10. zezel urağın kabay urağın artınga altım

Nazik kadınlarla evlendim, sıradan kadınlarla evlendim.

M-10. ed eder oragın kabay oragın artınga altım

Pahalı eyer örtüsünü ve beşik kordonunu yanıma aldım.

O-10. ediz el uruğın kabay uruğın öt amga altım

Ediz kavminin boyunu, Kabay boyunu hazineci olarak aldım.

R-10. Yazar bu satır için yorumda bulunmayarak Malov ve Orkun'un okuma-anlamlandırmalarını aynen aktarmıştır.

T-10. ediz el urugin kabay urugin artınga altım

Ediz El boyunu, Kabay boyunu ardıma aldım.

U-10. ediz el urugin kabay urugun artınga altım

Ediz El boyunu, Kabay boyunu arkama aldım (baş eğdirdim).

A-11. gaşga tañım

(Ey benim) alınları akıtmalı taylarım!

Bat-11. ağışga tonım

Yükseliş (terfi olmak) için (?) kıyafetlerim.

Baz-11. Ez Ezil urugu kabay urugu artınga altım

Ez Ezil soyunu, yaban domuzu dölünü çoğalttım.

M-11. ağışga tonım

Tırmanmak için (?) kıyafetlerim.

O-11. ağışga tonım

...

R-11. ağışga tonım.

Dağa çıkmak için kıyafetim.

T-11. gaşga atanım

(Ey benim) alınları akıtmalı iğdiş develerim!

Ek 2: Runik Harfli Matbu Metinler, Çizimler, Fotoğraflar

1. Donner 1892: 66

2. Kormuşin 2008a: 201

Ön cephe

- $\{30\} \text{J} \gg \text{J} \gg \text{Y}_{25} \wedge : \text{G} \text{Y} \text{J} : \text{J}_{20} \gg \text{J} \text{I} : \gg \text{Y}_{15} \text{I} \wedge : \gg \text{D}_{10} \text{H} \text{J} \text{H} : \gg \text{I}_5 \text{G} \times \text{Y} \text{Y} \quad (1)$
 $\{29\} \text{I} \text{H} \text{I} \text{H} : \gg \text{Y}_{25} \text{D} \wedge : \gg \text{Y}_{20} \text{I} \text{I} \text{J} \text{D} : \text{I}_{15} \text{H} \text{P} : \text{H} \text{I} \text{I}_{10} \text{D} \gg \wedge \text{Y} : \gg \text{Y}_{5} \text{H} \text{J} \text{I} \text{I} \wedge \quad (2)$
 $\{31\} \gg \text{J}_{30} : \gg \text{D} \gg \text{Y}_{25} \text{H} \text{I} \text{I} \text{I} \text{Y} : \gg \text{J} \text{I} : \text{I} \text{I} \gg \text{Y}_{15} \text{G} \times \text{Y} \text{Y} : \text{H}_{10} \wedge : \text{J} \text{J} \gg \text{D}_5 : \gg \text{I} \text{I} \wedge \text{Y} \quad (3)$
 $\{26\} \wedge \text{H}_{25} \gg \wedge : \text{I} \text{P} \text{I}_{20} \text{M} : \text{Y} \text{H} \wedge : \text{I}_{15} \text{Y} \text{J} : \gg \text{H} \text{H}_{10} \text{D} : \gg \text{H} \text{J} \wedge \text{I}_{5} \text{I} \text{I} \text{J} \text{D} \quad (4)$
 $\gg \text{J} \wedge : \text{Y} \times_{20} \text{D} \text{I} \text{Y} : \gg \dots \text{I}_{15} \{ \text{I} + \text{Y} \} \cdot \text{Y} \text{I} \text{I} : \gg_{10} \text{M} : \text{I} \text{Y} \text{Y}_5 : \text{I} \text{I} \text{D} \text{Y} \quad (5)$
 $\{31\} \gg \text{J}_{30} \wedge : \text{I} \text{Y} \text{D} \text{Y}_{25}$

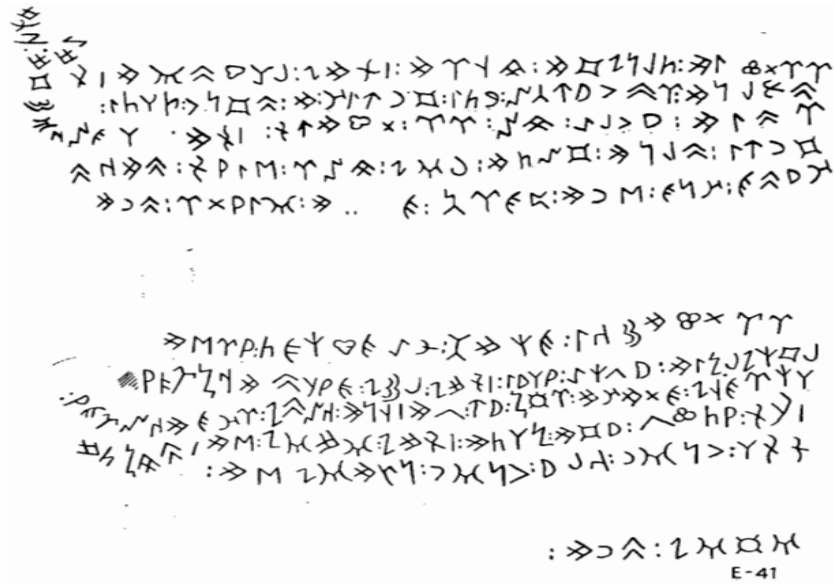
Arka cephe

- (23) $\gg M \Upsilon P_{20} : h \in Y \& \in_{15} \Gamma : X \gg Y_{10} \in : \Gamma h \gg \gg_{50} \times \Upsilon \Upsilon$ (6)
- {33} $P \in \Upsilon \Upsilon_{30} : h \gg \& : \tau \Upsilon_{25} \in : 1 \gg J : 1_{20} \gg \& : \Gamma \Upsilon_{15} Y : J \Upsilon_{10} h D : \gg \Gamma h \Upsilon_{10} J \Upsilon \Upsilon \Upsilon$ (7)
- $: 1 \&_{25} h D : \gg \Upsilon \Upsilon_{20} | \gg \& : \uparrow D_{15} \Upsilon \Upsilon : \gg Y_{10} \gg \times \in : 1 \Upsilon_{5} \in \Upsilon \Upsilon \Upsilon$ (8)
- {35} $P \in \Upsilon \Upsilon_{30} : h \gg_{30} \times \Upsilon \Upsilon$
- {30} $\gg h \Upsilon \& : \& \&_{25} \gg M : 1 \Upsilon \gg_{20} \Upsilon : 1 \gg \& : 1_{15} : \gg h \Upsilon : \gg_{10} \Upsilon D : \& h_{5} P : \& \Upsilon$ (9)
- {21} $\gg M_{20} 1 \Upsilon \gg h \Upsilon_{15} : \Upsilon \Upsilon \Upsilon \gg D_{10} h D : \Upsilon \Upsilon \Upsilon \gg : \Upsilon \& \&$ (10)

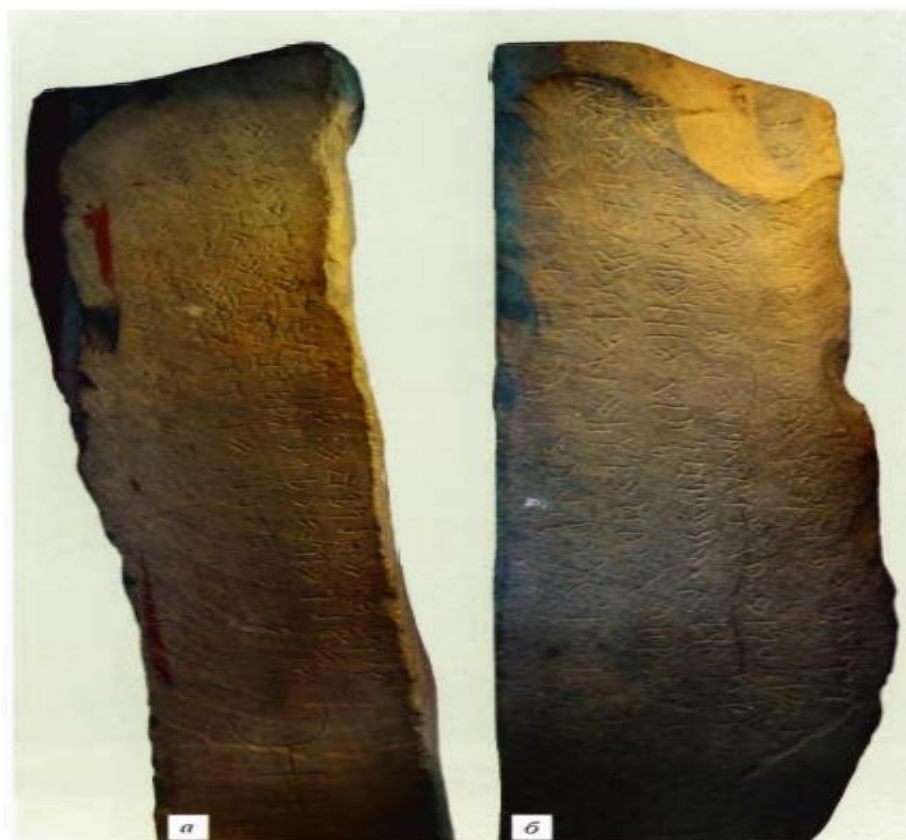
3. Aydın 2019: 135

- [illegible]

4. Vasilyev 1983: 67

6. Kormuşin 2008b: 352

Е-41 (Хемчик-Джиргак, Тува), а) передняя сторона; б) задняя сторона.
Минусинский музей